

MAHKÛMLARIN OY HAKKI ÜZERİNDEKİ YASAĞIN DEMOKRASİ TEORİSİNDEKİ YERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Yrd. Doç. Dr. Kasım KARAGÖZ

GİRİŞ

Oy hakkı, demokrasinin en temel prensiplerinden biri olup demokratik bir yönetimin köşe taşlarından biri olarak kabul edilmektedir¹. Temsili demokrasilerde en temel hak olarak kabul edilen oy hakkı Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin 1964 tarihli *Reynolds v. Sims* kararında diğer medeni ve siyasi hakların koruyucusu olarak vurgulanmıştır². Buna rağmen günümüz demokrasilerinin bile çoğunda yetişkin nüfusun tümüne oy hakkının tanındığı kolaylıkla söylenemez. Bunun en açık örneği olarak mahkûmların hala oy hakkına sahip olmaması gösterilebilir. Gerçekten demokratik devletlerin bile bir kısmında mahkûmlar ve eski hükümlüler oy hakkına sahip değildir. Oy hakkı, uzun bir süre gerek politik gerekse ekonomik elitlerin sert dirençlerinden dolayı toplumda daha zayıf konumda olan kadınlara, gençlere, fakirlere, etnik gruplara, işçilere de tanınmamıştır³. Nitekim bu grupların oy haklarını elde etmeleri uzun ve yorucu mücadeleler sonucu gerçekleşmiştir⁴.

Mahkûmlara uzun bir süre oy hakkı tanınmamış olmakla birlikte son zamanlarda bir kısım ülkelerde mahkûmların da bu haklara sahip olacağı

-
- Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
 - ¹ Christopher **Uggen** and Jeff **Manza**, "Democratic Contraction? Political Consequences of Felon Disenfranchisement in the United States", *American Sociological Review*, 2002, vol. 67, s. 777; Yavuz **Atar**, *Türk Anayasa Hukuku*, Konya 2005, 5. Baskı, s. 64.
 - ² Reynolds v. Sims, 377 U.S. 533, 562 (1964)
 - ³ Bülent **Tanör**, Nemci **Yüzbaşıoğlu**, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul 2001, 2. Baskı, s. 204.
 - ⁴ **Piven** Frances F., Richard A. **Cloward**, *Why Americans Still Don't Vote: And Why Politicians Want It That Way*, Boston 2000, s. 2.

hususunda yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Gerçekten Kanada, İran, Güney Afrika ve Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin bazılarında mahkûmlara oy hakkı tanınmaktadır. İçinde İrlanda, İspanya, İsveç ve Danimarka'nın da yer aldığı çoğu Avrupa ülkesinde mahkûmlar hapisanede iken bile oy haklarını muhafaza etmektedirler. Avusturya, Belçika, İtalya, Norveç, Kanada, Yeni Zelanda ve Avusturya'da ise oy hakkından mahrumiyet işlenen suçun niteliğine ve cezanın uzunluğuna göre şarta bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde bir kısım suçlardan hüküm giymiş olanların oy kullanmaları mümkün olmamaktadır. Örneğin Çin'de ölüm cezasına çaptırılmış olan mahkûmların Avusturya'da ise beş yıldan fazla ceza alan mahkûmların oy kullanmaları mümkün değildir. Ancak mahkûmiyetten sonra bu kişilerin oy kullanmasına engel bir durum söz konusu olmamaktadır. Sadece Finlandiya ve Yeni Zelanda gibi birkaç ülkede seçim suçu işleyen eski mahkûmların hapisten çıkmalarından ancak belli bir süre sonra oy kullanmalarına izin verilmektedir⁵. İngiltere, Rusya ve Eski Doğu Blok'u ülkelerinde ise mahkûmlara oy hakkı verilmemektedir. ABD'nin bazı eyaletlerinde ise eski mahkûmların bile oy kullanmasına izin verilmemektedir⁶. Türkiye'de ise 1982 Anayasasının 67. maddesinin beşinci fıkrası gereğince taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç, ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlülerin oy kullanması mümkün değildir. Ancak ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan tutuklular oy kullanabilirler⁷.

Oy hakkı demokratik bir toplumda vatandaşlığın olmazsa olmaz unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda mahkûmların demokratik süreçten dışlanmasının demokrasi için bir tehdit oluşturduğu söylenebilir. Mahkûmların oy kullanmaması yönünde ileri sürülen görüşler özellikle bu tip yasakların mahkûmların ıslahında önemli bir rol oynayacağı ve hukuk devletine olan saygıyı artıracığı noktasında odaklanmaktadır. Oysa biz çalışmamızda mahkûmların oy hakkının ellerinden alınmasının demokratik ideallerle bağdaşmasının mümkün olmayacağı, bu tip uygulamaların adaletsizliğe ve eşitsizliğe yol açacağı buna karşın mahkûmlara oy hakkının tanınmasının onların ıslahını kolaylaştıracağını, sosyal bütünleşmeyi hızlandıracağını ve demokrasiyi güçlendireceğini ileri sürüyoruz. Bu görüşlerimizi desteklemek

⁵ Losing the Vote The Impact of Felony Disenfranchisement Laws in the United States, 1998, http://www.sentencingproject.org/tmp/File/FVR/fd_losingthevote.pdf, s. 20.

⁶ **Uggen and Manza**, s 778; Mandeep K. **Dhami**, "Prisoner Disenfranchisement Policy: A Threat to Democracy?" *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 2005, 5 (1), s. 239.

⁷ **Gözler Kemal**, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa 2000, s. 284-285.

için çağdaş demokrasilerdeki düzenlemelerden ve Yüksek Mahkeme kararlarından yararlanacağız. Nitekim bu gerekçelerle ilkin, mahkûmların oy hakkı üzerindeki yasağın tarihsel kökenini inceledik. İkinci olarak bu yasağı desteklemek için ileri sürülen görüşlere yer verip günümüz demokrasilerinde bu görüşlerin haklılığını savunmanın mümkün olmayacağını ileri sürdük. Uluslararası belgelerdeki oy hakkına ilişkin düzenlemelerden bahsettikten sonra günümüz çağdaş demokrasilerindeki düzenlemelere genel olarak değindik. Son olarak ise Mahkûmların oy hakkının genişletilmesi yönünde önemli kararlar vermiş olan Kanada Yüksek Mahkemesi, Güney Afrika Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin bu yöndeki kararlarını inceleyip mahkûmların oy hakkı üzerindeki yasağın demokrasi teorisi ile bağdaştırılmasının mümkün olmayacağını açıklamaya çalıştık.

I. MAHKÛMLARA OY HAKKI TANINMAMASININ TARİHİ KÖKENİ

Mahkûmların oy haklarının ellerinden alınmasının temelinde, kökenini Antik Yunan ve Roma uygarlıklarından alan ve Ortaçağ Avrupa'sı tarafından da benimsenmiş olan “*medeni ölüm (civil death)*” olarak adlandırılan kurum yatmaktadır⁸. Antik Yunan'da, ağır suç yüzünden mahkûm olanların toplanılara katılmasına, konuşma yapmasına, orduda görev almasına ve mahkemeye çıkmasına izin verilmediği gibi oy kullanmasına da imkân tanınmamaktaydı⁹. Politik uyumu ve uzlaşmayı tehdit ettiği düşünülen bu kişiler sürgün ile tehdit edilmekteydiler. Antik Yunan'daki bu yaklaşım Romalılar tarafından da benimsenmiş ve adı kötüye çıkmış mahkûmların kamu görevlisi olmasına ve oy kullanmasına izin verilmemişti¹⁰.

Antik Yunan ve Roma'da varolan bu anlayış İngiltere başta olmak üzere bir kısım Avrupa devletlerinde de etkisini göstermiş ve toplumsal normları ihlal edenlerin toplumsal değerlerin korunmasından yararlanamayacağı kabul edilmişti. İngiltere'de kanuna karşı gelen bu kişilerin mülkiyet hakkı dahi ellerinden alınıp özel malları krallığa devredilmekteydi. Ayrıca bu kişiler miras haklarını dahi kaybetmekteydiler. Kanun önünde ölü olarak kabul

⁸ William Walton Liles, “Challenges to Felon Disenfranchisement Laws: Past, Present and Future”, *Alabama Law Review*, vol. 58, 2007, s. 616.

⁹ Elizabeth A. Hull, *The Disenfranchisement of Ex-Felons 1*, 2006, s. 16.

¹⁰ Alec C. Ewald, “Civil Death: The Ideological Paradox of Criminal Disenfranchisement Law in the United States” *Visc. L. Rev.* 2002, s. 1045.

edilen bu kişilerin davacı olmalarına, tanıklık etmelerine, jüri üyesi olarak görev yapmalarına ve diğer medeni haklarını kullanmalarına dahi izin verilmemekteydi¹¹. İngiltere'deki bu sisteme göre; hukuk kurallarını ihlal edenlerin toplumla bir savaşa girdiği; toplumunda bunlarla savaşa girdiği kabul edilmekteydi. Buna göre de bu kişiyi takip etmenin, onun toprağını yağmalamanın, evini yakmanın, vahşi bir hayvan gibi avlamanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu kabul edilmekteydi¹². Dolayısıyla bu insanlar toplum dışına itilmekteydiler.

Fransa'da ise medeni ölüm (civil death) müebbet sürgün cezası ile aynı değerde kabul edilmekte ve işkence, ölüm ve ömür boyu kürek mahkûmluğu cezasından sonra en ağır dördüncü ceza olarak kabul edilmekteydi. Fransa'da bu kişiler onurlarını, politik haklarını, kamu görevlisi olma haklarını ve şahitlik yapabilme haklarını kaybetmelerine rağmen hiçbir şekilde İngiltere'de olduğu gibi mülkiyet ya da miras haklarını kaybetmemekteydiler¹³.

İngiliz kolonileri Amerika'ya geldiklerinde içinde medeni ölüm kurumunun da yer aldığı geleneksel İngiliz hukukunun temel ilkelerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Koloni döneminde İngiltere'de oy hakkına ilişkin varolan geleneksel düzenlemeler aynen benimsenmişti. Amerika'nın bu döneminde mahkûmların oy hakkı üzerindeki yasaklamaların temelinde, bazı yozlaşmış üyelerin toplumun saflığını ve iyiliğini bozacağı korkusu yatmaktaydı¹⁴. Ancak belli bir süre geçtikten sonra medeni ölüm kurumunun pek çok unsuru geleneksel hukuk sisteminden çıkartılmış ve bu kişilerin mirasçı olması ve sözleşme yapmasının önündeki engeller ortadan kaldırılmıştır. Böylece İngiliz medeni ölüm uygulamaları tadil edilip ılımlılaştırılmıştır. Bu yeni düzenlemelerle mahkûmların bütün mallarına el koyma, vatana ihanet sonucu mülkiyetini kaybetme ve mirasçılık hakkını kaybetme sonucunu doğuran uygulamalar anayasal olarak yasaklanmış olmakla birlikte medeni ölümün en önemli unsurlarından biri olan oy yasağı Koloni döneminde de varlığını sürdürmüştür. Eyaletlerin büyük bir kısmında mahkûmların oy

¹¹ Liles, 615.

¹² F Pollack ve F Maitland, *The History of English Law*, 1968, s. 449, den naklen, Josan Schall, s. 2, dipnot. 10.

¹³ Jason Schall, "The Consistency of Felon Disenfranchisement with Citizenship Theory", 2004 *Harvard Law School*, s. 19, http://www.sentencingproject.org/Admin/Documents/publications/fd_consistencyoffd.pdf, s. 2-3.

¹⁴ Cortlandt F. Bashop, *History of Elections in the American Colonies*, 1893, s. 55, den naklen, Josan Schall, s. 4.

kullanmasına izin verilmemiştir¹⁵. Ayrıca bu yasak Amerikan Devrimi sonrası da varlığını korumuş ve pek çok eyalet tarafından da yasallaştırılmıştır. Eski mahkûmların oy kullanma yasağını yasallaştıran ilk eyalet ise Virginia olmuştur. Amerikan İç Savaşı hemen öncesinde ise eyaletlerin yaklaşık yüzde yetmişinde mahkûmların oy kullanmasını yasaklayan düzenlemeler yürürlüğe konulmuştu¹⁶.

II. MAHKÛMLARA OY HAKKI TANINMAMASININ MEŞRULUK TEMELİ

Daha önce izah edildiği üzere mahkûmların oy haklarının ellerinden alınmasının temelinde mahkûmları hukuk karşısında ölü varsayan medeni ölüm kavramı yatmaktadır. Bu yaklaşıma göre bir ölü olarak algılanan mahkûmun medeni, siyasal ve yasal haklarını kullanması mümkün olmamaktadır¹⁷. John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant ve John Stuart Mill gibi filozofların tamamı bu yaklaşımı benimsemiş olup mahkûmların oy haklarını kullanamamalarının meşruluğunu desteklemişlerdir¹⁸. Nitekim *Sauvé v. Canada (No. 2)* Kararında Kanada Hükümeti savunmasında, John Stuart Mill'in mahkûmların oy kullanmasının engellenmesinin demokratik değerlerin ve sosyal sorumluluğun öğrenilmesinde en önemli araçlardan biri olduğu yönündeki sembolik, soyut ve felsefi açıklamasına da yer vererek mahkûmların oy haklarının engellenmesinin demokratik değerleri ve sosyal sorumluluğu pekiştireceğini ileri sürmüştür¹⁹.

İyi işleyen politik bir sistemin erdemli vatandaşlığı gerektiği oysa mahkûmiyetin bununla çelişeceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla oy sandığının saflığını (purity) koruma adına erdemli bir vatandaşlık sergilemeyen mahkûmların oy kullanmaması gerektiği savunulmaktadır. Christopher P. Manfredi, suçluların genellikle diğer insanlardan daha fazla kışkırtıcı ve daha

¹⁵ Hull, s. 17.

¹⁶ Liles, s. 617.

¹⁷ Itkowitz, H. and Oldak, L. "Restoring the Ex-offender's Right to Vote: Background and Developments". *American Criminal Law Review*, vol. 11, 1973, s. 723.

¹⁸ Jeffrey Reiman, "Liberal and Republican Arguments Against the Disenfranchisement of Felons", *Criminal Justice Ethics*, Winter/Spring 2005, s. 6; Planinc, Z. "Should Imprisoned Criminals Have a Constitutional Right to Vote?" *Canadian Journal of Law and Society*, vol. 2, 1987, 155.

¹⁹ *Sauvé v. Canada (No. 2)*, paragraf. 100.

az empatik (empathetic) oldukları için mahkûmların oy hakkı üzerindeki kısıtlamaların mantıklı olduğunu iddia etmiştir²⁰. Ancak bir kısım düşünür ise oy yasağı ile ilgili olarak mahkûmlar ile eski mahkûmlar arasında ayırım yapmak gerektiğini vurgulayıp eski mahkûmların oy hakkı üzerindeki kısıtlamaların ahlaken yanlış; oysa halen cezasını çekmekte olan mahkûmlar üzerindeki kısıtlamaların ise mahkûmların ıslahında iyi bir sosyal araç olduğu için gerekli olduğunu iddia etmektedirler²¹.

Mahkûmlara oy hakkının tanınıp tanınmaması konusunda gerek aleyhte ve gerekse lehte pek çok görüş ileri sürülmüş olup bu görüşler mahkeme kararlarına da yansımaktadır. Mahkûmların oy kullanmaması yönünden ileri sürülen yaygın görüşler şu şekilde özetlenebilir²²;

İlk Olarak mahkûmların oy hakkının engellenmesinin, bu kişilerin bireysel sorumluluğunu artıracığı ve hukuk devletine olan saygıyı geliştireceği üzerinde durulmaktadır. Nitekim *Sauvé v. Canada*,(2002) Kararında Kanada Hükümeti, mahkûmların oy yasağı ile ilgili düzenlemenin bu kişilerin medeni sorumluluğunu geliştireceğini, hukuk devletine karşı duyulan saygıyı artıracığını ileri sürmüştür. Kanada Hükümeti ek olarak bu tip düzenlemelerin ceza yargılamasının temel amacı olan mahkûmların ıslahına ve topluma yeniden entegre olmasına da hizmet edeceğini ileri sürmüştür²³. Oysa mahkûmların birçok özgürlüğünü kaybetmesi gerçeği bütün medeni haklarını kaybedecekleri anlamına gelmemektedir. Mahkûmların oy hakkını reddetmek, kendileri kanunların yapım sürecine katılmadıkları için, hukuk devletine olan saygıyı zayıflatacaktır. Aksine mahkûmların oy kullanmasına izin verme, onların toplumla olan sosyal bağlarını güçlendirerek medeni bir toplumun parçası olma sorumluluğunu yükleneceklerdir. Nitekim Kanada Yüksek Mahkemesi Kanada Hükümetinin görüşüne katılmamış ve bireyleri toplumda kolektif kimlikten ve üyelikten mahrum etme tehlikesi taşıyan bu tip yasakların bireylere sorumluluk duygusu kazandırmayacağını aksine sorumluluk bilincini zayıflatacağını belirtmiştir. Mahkemeye göre mahkûmların oy hakkı üzerindeki kısıtlamalar sosyal gelişme ve rehabilitasyondan uzaklaştırıcı bir rol oynar. Cezalandırmanın temel amacı olan ıslah ve topluma yeniden

²⁰ Christopher P. **Manfredi**, "Judicial Review and Criminal Disenfranchisement in the United States and Canada" *The Review of Politics*, vol. 60 (2), 1998, s.294-295.

²¹ **Reiman**, s. 3.

²² **Dhami**, s. 238-239.

²³ *Sauvé v. Canada*, (2002) 3 S.C.R. 519 (Sauvé No.2)

kazandırmaya yönelik infaz hukuku politikalarını da zayıflatır²⁴. Aynı düşünce *Hirst v. United Kingdom*, (Dördüncü Daire) Kararında Birleşik Krallık Hükümeti tarafından da dile getirilmiştir. Birleşik Krallık Hükümeti savunmasında oy hakkının engellenmesinin suç işlenmesini engelleme amacı güttüğü ve bu tip düzenlemelerin kişilerin bireysel sorumluluğunu artıracak ve hukuk devletine karşı duyulan saygıyı geliştireceğini ileri sürerek Sözleşmeye aykırılık oluşturmayacağını iddia etmiştir. Hükümetin görüşüne katılmayan İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi oy hakkının yasaklanması ile bireylerin medeni sorumluluğunun geliştirilmesi ve hukuk devletine olan saygının artması arasında açık ve mantıklı bir ilişki olmadığına değinmiştir²⁵. Gerek Kanada Yüksek Mahkemesi gerekse İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin vurguladığı gibi mahkûmların oy yasağı ile ilgili olarak sürülen bu görüşlerin oy hakkını demokrasinin olmazsa olmaz unsuru olarak gören demokrasi teorisi ile bağdaşması mümkün değildir.

İkinci olarak, mahkûmlar sosyal sözleşmeyi çiğnedikleri için oy haklarını kaybetmeleri gerektiği belirtilmektedir²⁶. Bu görüş *Hirst v. United Kingdom*, (Dördüncü Daire) kararında Birleşik Krallık Hükümeti tarafından savunulmuştur. Buna göre Birleşik Krallık Hükümeti mahkûmların sosyal sözleşmeyi ihlal ettiklerini ve mahkûmiyetleri süresince demokratik sürece katılmalarını sağlayan hakların ellerinden alınması gerektiğini ileri sürmüştür²⁷. Sosyal sözleşmeyi çiğnedikleri için mahkûmların oy verme haklarını kaybettiklerini ileri sürmek onların bilinçli bir seçim yaparak ve bu haklarını kaybedeceklerini bilerek suç işledikleri anlamına geleceğini ima etmektedir. Oysa suç tiyolojileri incelendiğinde bunun pek de doğru olmadığı görülecektir. Nitekim suçların sebebi çoğunlukla kişisel olup mahkûmlar böyle bir suç işledikleri zaman oy haklarını kaybedecekleri konusunda dahi bilgisizlerdir²⁸. Dolayısıyla bu görüşün mahkûmların oy hakkı üzerindeki kısıtlamayı haklılaştırdığı fikrine katılmak mümkün olmayacaktır.

Üçüncü olarak mahkûmların oy hakkının engellenmesinin etkin bir suçla mücadele yöntemi olduğu vurgulanmaktadır. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi'nin bakmakta olduğu *National Institution of Crime Prevention*

²⁴ **Dhami**, s. 239.

²⁵ *Hirst v. United Kingdom*, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 46.

²⁶ **Reiman**, s. 9.

²⁷ *Hirst v. United Kingdom*, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 33.

²⁸ **Dhami**, s. 239.

and the Re-Integration of Offenders (NICRO), Erasmus and Schwagerl v. Minister of Home Affairs (CCT 03/04/2004) kararında Güney Afrika Hükümeti mahkûmlara oy kullandırmaya devam ettirmenin Hükümetin suçla mücadele konusundaki gevşekliğinin bir göstergesi olacağına değinmiştir. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi ise mahkûmlara oy kullandırmaya devam ettirmenin suçla mücadele konusundaki gevşekliğinin bir göstergesi olacağı yönündeki hükümetin görüşüne, hükümetin kendi itibarını artırma adına mahkûmların oy hakkını ellerinden alamayacağına vurgu yaparak karşı çıkmıştır²⁹. Gerçekten oy hakkının engellenmesi kişinin değer verdiği bir şeyden yoksun kalmasına yol açan bir ceza olarak görülebilir. Suçlular zaten kendilerini sivil ve medeni yaşamdan dışlanmış hissediyorlarsa oy hakkının engellenmesinin yukarıdaki amacı gerçekleştirmesi mümkün olmayacaktır. Ayrıca oy yasağının mahkûmları ıslah ettiğini, kısıtladığını ya da mahkûmları suç işlemekten caydırdığını gösteren delillere de rastlanılmamıştır. Tam tersine oy yasağının suçluları yeniden topluma kazandırma amacı ile çeliştiği ve suçluların ıslahının zayıflatıldığı söylenilmektedir. Oy yasağının suçlunun kendisine duyduğu saygıyı azaltacağı bu durumun ise mahkûmun toplumla bağlarını koparacağı için suçlu davranışında artışa neden olacağı da dile getirilmektedir³⁰.

Dördüncü olarak oy sandığının güvenliğini sağlama adına, seçim sahtekârlığı yapabilecek mahkûmlara oy hakkı tanınmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Oy sandığının güvenliğini sağlama adına, seçim sahtekârlığı yapabilecek mahkûmlara oy hakkı tanınmaması gerektiği zira mahkûmların seçim hilelerine karışabilecekleri ileri sürülmektedir. Oysa seçim suçları ile diğer suç tipleri arasında bir ilişkinin varlığını gösteren delillere rastlanılmamıştır. Ayrıca bu kişi seçim suçundan dolayı dahi mahkûm olsa geçmişte bir seçim suçuna karışmış olması gelecekte de aynı suçu işleyeceği anlamına gelmeyecektir. Dolayısıyla bu kişilerin dahi oy hakkı ellerinden alınmamalıdır³¹.

Beşinci olarak ise mahkûmlara oy hakkının verilmesinin hem masraflı hem de elverişsiz olduğu üzerinde durulmaktadır. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi'nin bakmakta olduğu *National Institution of Crime Prevention*

²⁹ National Institution of Crime Prevention and the Re-Integration of Offenders (NICRO), *Erasmus and Schwagerl v. Minister of Home Affairs (CCT 03/04/2004)*

³⁰ **Dhami**, s. 240.

³¹ **Dhami**, s. 241.

and the Re-Integration of Offenders (NICRO), Erasmus and Schwagerl v. Minister of Home Affairs (CCT 03/04/2004) kararında Güney Afrika Hükümeti yukarıdaki görüşü benimsemiş olup mahkûmların oy kullanmasına imkan tanıyan özel sandıklarına ilişkin düzenlemelerin zor olacağına hem de oy sandıklarının naklinin de lojistik olarak pahalı olacağını ileri sürmüştür. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi mahkûmlara oy kullandırmanın lojistik olarak doğru olmayacağı ve pahalı olduğu yönündeki Hükümetin görüşüne katılmamıştır. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı oldukça yerinde olup mahkûmlara oy verme hakkının tanınmasının pahalı ve elverişsiz olduğu yönündeki görüşler ahlaki olarak uygun olmadığı gibi demokrasi teorisi ile dahi bağdaştırmak mümkün değildir.

Yukarıdakilere ek olarak mahkûmun toplumu yozlaştırdığı ve tehlikeye düşürdüğü için oy hakkına sahip olmamaları gerektiği ileri sürülmektedir. Oysa mahkûmların toplumu yozlaştırdığı, bozduğu, ifsat ettiği yönündeki görüşler muğlâk ve iyi tanımlanmamış kavramlardır. Bu bağlamda sorulması gereken soru mahkûmlara oy hakkının verilmesinin toplumu gerçekten bu tip tehlikeler içine atıp atmayacağı olacaktır. Her nasıl olursa olsun mahkûmların sadece nasıl oy verecekleri gerekçesiyle bu haklarının ellerinden alınmasını temel demokratik değerlerle bağdaştırmak mümkün değildir. Nitekim bu tip yaklaşımla toplumun belli bir kesiminin oy hakkının ellerinden alınması demokrasiye olan güveni de sarsacaktır³².

III. ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE OY HAKKINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Gerek hukuki bağlayıcılığı olan gerekse olmayan pek çok uluslararası sözleşme ve belgede oy hakkına özel bir önem verilmiş ve bu hakkın demokratik toplumdaki önemi özellikle vurgulanmıştır. Bu belgelerin hemen hemen hepsinde oy hakkı ile ilgili korumanın kapsamının mahkûmları da içine alacak şekilde herkesi kapsadığı belirtilmiştir. Nitekim bu sözleşmelerin yorumlanmasında mahkûmların oy hakkı üzerindeki otomatik ve geniş kapsamlı yasaklamaların bu sözleşmelere aykırı olacağı bildirilmektedir.

Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirisinin 21. maddesinde, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 25. ve 10 maddelerinde, 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 5. maddesinde, İnsan

³² **Dhami**, s. 242.

Hakları Avrupa Sözleşmesinin Üçüncü Protokolün 1. maddesinde ve Birleşmiş Milleler Genel Kurulunun 14 Aralık 1990 tarihinde 45/111 sayılı kararı ile kabul etmiş olduğu Mahkûmların Islahı İçin Temel Prensipler Belgesinde oy hakkına ilişkin temel hükümler yer almaktadır.

Yukarıda ismi zikredilen belgeler farklı yasal öneme sahiptir. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, devletler için bağlayıcı olmamakla birlikte Bildiride güvence altına alınan hakların bir kısmı evrensel hukukun temel ilkeleri olarak kabul edilmekte olup Bildiriyi imzalayan devletler için ahlaki bir taahhüt ve bir tür niyet bildirisi olarak görülmektedir. Bu bağlamda Bildiri, taraf devletlerin yasal düzenlemelerinde gözetmeleri temenni olunan, siyasal alana ilişkin bir evrensel ahlak kodu önerisi olarak kabul edilmektedir³³. Dolayısıyla devletler Bildiride güvence altına alınan haklara saygı göstermeyi bir zorunluluk olarak algılamaktadırlar. Diğer belgeler konusunda ise devletler onaylayıp onaylamama konusunda serbest olmakla birlikte bir kez onayladıktan sonra artık o devletler için bağlayıcı hale gelmektedirler.

Oy hakkına ilişkin ilk ve en genel hükümlere yer veren uluslararası belge BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisidir. Demokratik bir hükümetin temel taşı olarak görülen oy hakkına ilişkin düzenleme BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 21. maddesinde yer almaktadır. Bu hükme göre;

“1- Her şahıs, doğrudan doğruya veya serbest seçilmiş temsilciler vasıtasıyla, memleketin kamu işleri yönetimine katılmak hakkına haizdir.

2- Her şahıs memleketin kamu hizmetlerine eşitlikle girme hakkına haizdir.

3- Halkın iradesi kamu otoritesinin esasıdır; bu irade, gizli şekilde veya serbestliği sağlayacak muadil bir usul ile cereyan edecek, genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak olan devri ve dürüst seçimlerle ifade edilir.”

BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme BM tarafından hazırlanmış, hukuki bağlayıcılığa sahip belgelerden olup bunları imzalayan her devletin bu Sözleşmelerin hükümlerine uyma zorunluluğu bulunmaktadır³⁴. Hukuki bağlayıcı-

³³ Mustafa **Erdoğan**, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara 2007, s. 98.

³⁴ Bu sözleşme Türkiye tarafından 15.8.2000 tarihinde imzalanmış ve 4868 sayılı Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Uygun Bulunduğuna dair kanun ile onaylanmıştır (25142 sayılı RG, tarih, 18 Haziran 2003). Bundan sonra bu Sözleşme'nin

cılığa sahip bu belgelerden oy hakkına ilişkin en ayrıntılı düzenlemenin BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 25. maddesinde yer aldığı söylenebilir. Bu hükme göre;

“Her vatandaş, 2. maddede belirtilen ayrımlar ve makul olmayan kısıtlamalara bağlı olmaksızın:

a) Doğrudan doğruya ya da özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu yönetime katılma;

b) Genel, eşit ve gizli oyla belirli dönemlerde yapılan, seçmenlerin iradelerini özgürce ortaya koymalarını garanti eden gerçek seçimlerde oy kullanma ve seçilme;

c) Genel anlamda eşit olarak, ülkesinin kamu hizmetlerine girme hak ve fırsatlarına sahiptir.”

Sözleşme'nin 25. maddesinin birinci fıkrasında her vatandaşın, Sözleşme'nin 2. maddesinde belirtilen ayrımlara ve makul olmayan kısıtlamalara bağlı olmaksızın; doğrudan doğruya ya da özgürce seçilmiş temsilciler aracılığı ile kamu yönetimine katılma; genel, eşit ve gizli oyla belirli dönemlerde yapılan, seçmenlerin iradelerini özgürce ortaya koymalarını garanti eden gerçek seçimlerde oy kullanma ve seçilme; genel anlamda eşit olarak, ülkenin kamu hizmetlerine girme hak ve fırsatına sahip oldukları vurgulanmıştır.

BM İnsan Hakları Komitesinin 12 Temmuz 1996 tarihinde 57. oturumunda kabul etmiş olduğu 25. maddeye ilişkin 25. No'lu Genel Yorumunda oy hakkına ve vatandaşların kamu yönetimine katılımına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler bulunmaktadır³⁵. Sözleşme'nin 25. maddesi, kapsamına aldığı hakkın sujelerinden bahsederken “vatandaş” kavramını kullanmaktadır. Bundan dolayı Sözleşmeye taraf devletler, 25. madde de düzenlenen haklardan yararlanılması için vatandaş olmayı bir şart olarak arayabilir. Ancak, bu

Türkiye için hayati bir önem taşıdığı söylenebilir. 1 Mart 2006 tarihinde ek ihtiyari protokolün onaylanmasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yoluna paralel olarak, bu Sözleşme'nin getirdiği mekanizmanın Sözleşmeye aykırılıklardan doğabilecek şikayetlere karşı bir hak arama yolu getirdiği söylenebilir. Söz konusu ek ihtiyari protokol “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol'ün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun” ismiyle 1 Mart 2006 tarihinde, 5468 Sayılı Kanun numarası ile onaylanmıştır. Resmi Gazete, 17 Mart 2006, 26111, Uyar, s.xii

³⁵ Genel Yorumun çevirisi için bakınız. Lema Uyar (Derleyen ve Çeviren), *Birleşmiş Milletlerde İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, İstanbul 2006, s. 75-83 arası.

haklardan yararlanma bakımından vatandaşlar arasında bir ayırım yapılamazken, vatandaş olmayanları da kapsayacak şekilde genişletilmesi yönünde herhangi bir engel de bulunmamaktadır. Genel Yorumun birinci paragrafında Sözleşme'nin 25. maddesinde, her vatandaşının kamu yönetimine katılma, oy kullanma ve seçilme ve kamu hizmetlerine girme hakkı tanınmakta ve korunmakta olduğu bildirilmektedir. Buna göre Sözleşme, anayasalara ve hükümet şekillerine bağlı kalmaksızın taraf devletlerin vatandaşlarının bu haklardan faydalanabilmesi için gerekli yasama tedbirlerini ve idari tedbirleri almalarını önermektedir. Ayrıca Sözleşme'nin 25. maddesinin, bireylerin iradesi ve Sözleşmedeki ilkelere dayanan demokratik bir hükümetin temelini oluşturacağı vurgulanmıştır. Genel Yorum'un 3. paragrafında ise Sözleşme ile tanınan diğer hak ve özgürlüklerin ülkede yaşayan ve devletin yetkisi altında bulunan herkese tanındığını oysa 25. maddede güvence altına alınan bu hakkın sadece vatandaşlara tanındığı vurgulanmıştır. Genel Yorumu göre bu hakların kullanılmasında bireyler arasında, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler açısından ayrımcılık yapılmamalıdır³⁶. 25. madde ile korunan haklarla ilgili olarak öne sürülen her şart, objektif ve makul ölçülere dayanmalıdır. Örneğin, seçilmek veya belirli bir göreve atanmak için, seçme hakkı kullanılırken öngörülen yaştan daha büyük bir yaş öngörülebilir. Vatandaşların bu haklardan yararlanabilmesi yasal olarak belirlenmiş, objektif ve makul olmayan sebeplerle askıya alınamaz ve sınırlandırılmaz. Bu bağlamda zihinsel yetersizlik oy kullanmak veya kamu hizmetlerine girme hakkını kısıtlama nedenlerinden biri olarak görülebilir³⁷.

25. maddenin (b) paragrafı, vatandaşların seçimlerde oy kullanarak veya seçilerek kamu yönetimine katılmasıyla ilgili hükümlere yer vermektedir. Buna uygun olarak gerçekleştirilecek düzenli seçimler, temsilcilerin kendilerine verilen yasama ve yürütme yetkilerini kullanırken hesap verilebilir olmaları açısından gereklidir. Seçimler çok uzun olmayan zaman aralıkları içerisinde gerçekleştirilmeli ve hükümet otoritesi seçmenlerin özgür iradesi doğrultusunda şekillenebilmelidir. 25. maddenin (b) paragrafındaki hak ve özgürlükler yasa ile güvence altına alınmalıdır³⁸.

³⁶ Genel Yorum (25), paragraf. 3.

³⁷ Genel Yorum (25), paragraf. 5.

³⁸ Genel Yorum (25), paragraf. 9.

Genel Yorumun 10. paragrafında oy hakkına ilişkin düzenlemeler yer verilmektedir. Buna göre, seçimlerde ve referandumlarda oy kullanma hakkı yasalarla tanınmalıdır ve bu hak sadece oy kullanmak için belirli bir yaş sınırının öngörülmesi gibi makul nedenlerle sınırlandırılmalıdır. Oy kullanma hakkını, fiziksel engellilik gibi nedenlerle kısıtlamak veya okuma yazma bilme, eğitim ve mülkiyet gibi konularla ilgili şartlar öne sürmek makul nedenler olarak gösterilemez. Ayrıca bir siyasi partiye mensup olmak oy kullanma hakkına sahip olabilme ölçülerinden biri olarak kabul edilmemektedir³⁹.

Genel Yorumun 11. paragrafında ise oy hakkı ile ilgili olarak devlete düşen yükümlülükler yer verilmektedir. Buna göre; Devletler, herkesin oy kullanma hakkına sahip olabilmesi ve seçmen kayıt listesinin hazırlanmasının gerekli olduğu hallerde, kayıtlar yapılmalı ve kaydı sınırlayacak engeller ortaya konmamalıdır. Kayıt için ikametgâh şartlarının gerektirdiği hallerde, bu şartlar makul olmalı ve evsizleri oy kullanma hakkından mahrum edecek düzenlemeler getirilmemelidir. Kayıt veya oy hakkının engellenmesi, seçmenlerin baskı altında tutulması ve tehdit edilmesi ceza kanunlarıyla yasaklanmalı ve bu kanunlar işlerlik kazanmalıdır. Seçmenlerin eğitimi ve kayıt kapman-yaları 25. maddedeki hakların bilinçli bir toplum tarafından kullanılmasının güvence altına alınması bakımından gereklidir.

İfade özgürlüğünün, barışçı toplantı hakkının ve dernek kurma özgürlüğünün oy hakkının tam anlamıyla korunması ve etkili şekilde kullanılmasının vazgeçilmez şartlarından olduğunun belirtildiği Genel Yorumun 12. paragrafında okuma yazma bilmeme, dil sorunları, yoksulluk veya seyahat özgürlüğünün engellenmesi gibi oy kullanma hakkına sahip kişilerin bu haklarını etkili kullanmalarını engelleyecek zorluklara karşı olumlu tedbirler alınması gerektiği belirtilmektedir. Oy kullanma hakkıyla ilgili bilgi ve araçlar azınlık dillerinde de mevcut olmalıdır. Fotoğraf ve semboller gibi vasıtalarla okuma yazma bilmeyen seçmenlerin oylarını nasıl kullanacaklarına ilişkin yeterli bilgi edinmeleri sağlanmalıdır.

Genel Yorumun 14. paragrafında ise oy hakkına getirilebilecek sınırlamalara ilişkin genel bir hükme yer verilmiştir. Buna göre;

“Oy hakkından mahrumiyet nedenleri objektif ve makul olmalıdır. Eğer bir suç nedeniyle mahkûm edilme, oy kullanma hakkının askıya alınmasının gerekçesini oluşturursa, askıya alma süresi suçun niteliği ve

³⁹ Genel Yorum (25), paragraf. 10.

verilen cezanın süresiyle orantılı olmalıdır. Özgürlüklerinden mahrum bırakılan ancak suçlu olduğu kesinleşmemiş kişiler, oy hakkından mahrum edilemez.”

Genel Yorumun yukarıda belirtilen 14. paragrafına göre oy hakkına getirilecek bir kısıtlamanın “objektif ve makul” olması gerekmektedir. Ayrıca bir suç nedeniyle mahkûm olma, oy kullanma hakkının askıya alınmasına neden olacaksa, askıya alma süresi “suçun niteliği ve verilen cezanın süresiyle orantılı” olmalıdır. Dolayısıyla mahkûm olma nedeniyle oy hakkından mahrumiyet bu düzenlemelere uygun olmalıdır. Aksi yöndeki otomatik ve geniş kapsamlı yasaklamalar Sözleşme’nin 25. maddesine aykırılık oluşturacaktır. Nitekim aşağıda görüleceği gibi gerek Kanada Yüksek Mahkemesi gerekse Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi mahkûmların oy hakkına ilişkin davalar önüne geldiğinde aykırılık iddialarını aynı zamanda BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesine de gönderme yaparak incelemiş ve genel kapsamlı ve otomatik yasaklamaların bu düzenlemelere aykırılık oluşturacağına karar vermiştir. Bu bağlamda 1982 Anayasasının seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkına ilişkin düzenlemeler içeren 67. maddenin dördüncü fıkrasındaki mahkûmların oy hakkı üzerindeki sınırlamanın Sözleşme’nin 25. maddesi ile bağdaştığını söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanunun oy kullanamayacaklara ilişkin düzenlemeleri içeren 7. maddesinin üçüncü fıkrasındaki ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacağı şeklindeki geniş kapsamlı bu düzenlemenin Sözleşme’nin 25. maddesine aykırılık oluşturacağı kolaylıkla söylenebilir.

Genel Yorumun 15. paragrafında ise seçilme hakkına getirilebilecek sınırlamalara ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu hükme göre;

“Hakkın etkili şekilde uygulanması ve seçilme hakkı, seçme hakkına sahip olanların adayları özgürce belirleyebilmelerine olanak tanır. Seçilme hakkına sahip olmayı engelleyen asgari yaş sınırı gibi kısıtlamalar objektif ve makul ölçülere dayanmalıdır. Seçilme hakkına sahip olabilecek adaylar, makul olmayan veya ayrımcılık içeren ikametgah, soy veya siyasi nedenlerden dolayı seçilme hakkından mahrum bırakılmamalıdır. Hiç kimse, bir kimsenin aday olması nedeniyle herhangi bir ayrımcılık ya da olumsuzlukla karşı karşıya bırakılmamalıdır. Taraf Devletler herhangi bir grup ya da kategorideki kimseleri aday olma hakkından yoksun bırakacak hukuki düzenlemeleri belirlemeli ve açıklamalıdır.”

Genel Yorumun bu hükümlerinden de anlaşıldığı gibi BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin diğer genel ya da bölgesel insan hakları sözleşmelerine kıyasla, oy hakkı konusunda oldukça ayrıntılı düzenlemeler getirdiği söylenebilir.

Yine BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 10. maddesinin birinci ve üçüncü fıkralarında mahkûmların oy haklarına ilişkin dolaylı düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeye göre;

“1- Özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılır.

2- Cezaevi sistemi, asıl amacı mahkûmların ıslahı ve topluma yeniden kazandırılması olan bir sistem olarak ele alınacaktır. Küçük suçlular yetişkinlerden ayrı tutulacak ve kendilerine yaşlarına ve yasal statülerine uygun biçimde davranılacaktır.”

BM İnsan Hakları Komitesinin Sözleşme'nin 10. maddesine ilişkin 1992 tarihli 21 No'lu Genel Yorumunda, özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca davranılması konusunda ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır⁴⁰. 21 No'lu Genel Yorumun 3. paragrafında, İnsan Hakları Komitesi; 10. maddenin birinci fıkrasının taraf devletlere özgürlüklerinden yoksun bırakılan görece daha zayıf konumdaki kişilere yönelik pozitif tedbirler alma ödevi yüklediğini ve Sözleşme'nin 7. maddesinde yer alan işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü davranış ya da cezalandırmanın yasaklanmasını bu durumdaki kişilerin korunması için öngördüğü hükmüne yer vermiştir. Buna göre özgürlüklerinden yoksun bırakılanlar Sözleşme'nin 7. maddesine aykırı muamelelere, tıbbi ve bilimsel deneyler de dahil olmak üzere, tabi tutulamazlar ve ayrıca, özgürlükten yoksun bırakmanın sonuçları dışında herhangi bir baskı veya kısıtlama ile karşı karşıya bırakılamazlar. Bu kişilerin onuru özgür insanların onurunun korunduğu şekilde korunmalıdır. Özgürlüklerinden yoksun bırakılan insanlar, kapalı bir ortamda bulunmaktan kaynaklanan sınırlamalar göz önünde tutulmak kaydıyla, Sözleşmede yer alan bütün haklarından faydalanabilmelidirler. Bu bağlamda mahkûmların oy haklarından yoksun bırakılmasını kapalı bir ortamda bulunmaktan kaynaklanan bir sınırlama olarak değerlendirmek mümkün değildir. Dolayısıyla mahkûmlar

⁴⁰ Genel Yorum (21), 44. Oturum (1992), Genel Yorumun çevirisi için bakınız. Lema Uyar (Derleyen ve Çeviren), *Birleşmiş Milletlerde İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, İstanbul 2006, s. 52-55 arası.

oy hakkı dâhil Sözleşmede güvence altına alınmış olan bütün haklardan yararlanmaları gerekmekte olup aksi yöndeki düzenlemeler Sözleşmeye aykırılık oluşturacaktır. 21 No'lu Genel Yorumun 4. paragrafında ise özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca davranmanın ve insan onuruna saygı göstermenin evrensel bir kural olduğu belirtilip bu kuralın asgari düzeyde, uygulanmasının taraf devletlerin maddi kaynaklarına tabi tutulmayacağına yer verilmektedir.

Oy hakkına ilişkin hükümlerin yer aldığı diğer bir uluslararası belge ise 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'dir. Türkiye'nin 13 Ekim 1972'de imzalamış olduğu bu Sözleşme'nin 1. maddesinde;

“Bu Sözleşmede ‘ırk ayrımcılığı’ terimi, siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel alanda ya da toplum yaşamının başka bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşitlik temeli üzerinde tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanmayı önlemek ya da zedelemek amaç ya da sonucuyla ırk, renk, soy, ulusal ya da etnik kökene dayalı herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama ya da yeğlemede bulunma anlamına gelir.” hükmüne yer verilmiştir.

Yine aynı Sözleşme'nin 5. maddesinde;

“Bu Sözleşme'nin 2. maddesinde yazılı temel yükümlülükler uyarınca Taraf Devletler, ırk ayrımcılığını her biçimiyle yasaklamayı ve kaldırmayı ve ırk, renk, ulusal ya da etnik köken ayırımı yapmaksızın, herkes için yasa önünde eşitlik sağlamayı ve öncelikle aşağıdaki hakları güvence altına almayı yüklenirler;” hükmü yer almaktadır. Aynı maddenin c bendinde ise oy hakkına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre;

“c) Siyasal haklar, özellikle genel ve eşit oy temeli üzerinde, seçimlere katılma, seçme ve seçilme hakkı ve her düzeydeki kamu yönetiminde ve hükümette görev alma ve eşit koşullarda kamu hizmetine girme hakkı”.

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin yukarıda bahsetmiş olduğumuz 1. ve 5. maddeleri ile içinde oy hakkının da yer aldığı siyasi haklarla her türlü insan haklarından yararlanma konusunda kişiler arasında ayrımcılık yapılması yasaklanmaktadır. Özellikle 5. madde Sözleşmeye taraf devletleri, hiçbir ayrımcılığa yer vermeksizin vatandaşların oy hakkını güvence altına almakla yükümlü kılmıştır.

Mahkûmları oy hakkı konusunda değinilmesi gereken diğer bir sözleşme ise İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesidir. Bir yönetimin demokratik olarak

nitelendirilmesi sırasında kullanılan en temel ölçütlerden biri serbest seçim hakkının varlığı olup 1950 yılında yürürlüğe giren Sözleşme'nin 1952 tarihli 1. Protokolün 3. maddesinde serbest seçim hakkına yer verilmiştir⁴¹. Bu düzenlemenin açık hükmüne göre;

“Yüksek sözleşmeci Taraflar, yasama organının seçilmesinde halkın kanaatlerinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartlar içinde, makul aralıklarla, gizli oyla serbest seçim yapmayı taahhüt ederler.”

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ilk olarak 1987 tarihli *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* davasında 1. Protokolün 3. maddesini incelemiştir⁴². Bu davada Mahkeme oy hakkına ilişkin temel ilkeleri bu kararda belirlemiş ve daha sonraki davalarda bu ölçüleri kullanmıştır⁴³. Mahkemeye göre serbest seçim hakkını düzenleyen bu madde Sözleşme sisteminde birincil bir öneme sahiptir. Sözleşme'nin bu maddesinin kaleme alınışından da anlaşıldığı gibi sözleşmeci devletler bu madde bakımından sadece kaçınma ve karışmama yükümlülüğü değil aynı zamanda demokratik seçimler yapmak üzere aktif önlemler alma yükümlülüğü altında bulunmaktadır⁴⁴.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 1. Protokolün 3. maddesi ile ilgili olarak 2004 yılında *Hirst v. United Kingdom* davasında mahkûmların oy haklarının engellenmesinin Sözleşmeye aykırılık oluşturup oluşturmayacağını incelemiştir. İngiliz Hükümeti savunmasında oy hakkının engellenmesinin suç işlenmesini engelleme amacı güttüğü ve bu tip düzenlemelerin kişilerin bireysel sorumluluğunu artıracak ve hukuk devletine karşı duyulan saygıyı geliştireceğini ileri sürerek Sözleşmeye aykırılık oluşturmayacağını iddia etmiştir. İngiliz Hükümeti ek olarak mahkûmların sosyal sözleşmeyi ihlal ettiklerini ve mahkûmiyetleri süresince demokratik sürece katılmalarını sağlayan hakların ellerinden alınması gerektiğini ileri sürmüştür. İHAM ise mahkûmların oy hakkını engelleyen otomatik ve geniş kapsamlı sınırlamaların Sözleşme'nin 1. Protokolün 3. maddesine aykırılık oluşturacağını karar vermiştir. 2002 yılında Kanada'da ki *Sauvé v. Canada* davasına gönderme yapan İHAM mahkûmların özgürlüklerinin ellerinden alınmasının onların Sözleşme tarafından güvence altına alınan bütün haklarını kayb ettikleri anla-

⁴¹ Mustafa **Koçak**, “Seçim Sistemleri ve Demokrasi Karşılaştırmalı Analiz: İHAM ve AB Ölçütleri” *Anayasa Yargısı* (23), 2006, s. 124.

⁴² Case Of Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium, 2 March 1987, (Application no. 9267/81), Türkçe Çev. Osman **Doğru**, İHAM C. II, s. 222-236.

⁴³ **Koçak**, s. 125.

⁴⁴ **Koçak**, s. 126.

mına gelmeyeceğini belirtmiştir. İHAM ayrıca cezanın çekilmesi ile oy hakkının engellenmesi arasında mantıksal bir ilişkinin bulunmadığını vurgulamıştır⁴⁵.

IV. ÇAĞDAŞ DEMOKRASİ UYGULAMALARINDA MAHKÛMLARIN OY HAKKI

A. ABD

ABD’de diğer demokrasilerdekinden daha fazla insan, mahkûmiyetleri dolayısıyla oy haklarından mahrumiyet yaşamaktadırlar. Yaklaşık olarak yetişkin nüfusun % 2,5 ini oluşturan 5,3 milyon Amerikalının mahkûmiyet dolayısıyla en temel haklarından biri olan oy haklarını kullanmaları mümkün olmamaktadır⁴⁶. Bunların da yaklaşık 1,7 milyonunu ise herhangi bir ceza yargılaması denetimine dahi tabi olmayan eski mahkûmlar oluşturmaktadır⁴⁷. Mahkûmların oy hakkı üzerindeki yasak pek çok Amerikalı vatandaşı etkilemesine rağmen asıl etkisini siyahlar üzerinde göstermektedir. Örneğin Florida eyaletinde oy hakkına sahip 11.774.000 vatandaşın yaklaşık olarak 827.000 i mahkûmiyet dolayısıyla oy kullanamamaktadır. Bunlarında 613.514 ünü eski mahkûmlar oluşturmaktadır. Aynı eyalette oy hakkına sahip kişilerin 1.600.000’ini siyahlar oluşturmakta olup buların 256.392’i mahkûmiyet dolayısıyla oy kullanamamaktadır⁴⁸. Oy hakkına sahip siyah vatandaşların Iowa da % 24.87’si, Nebraska’da %18.86, New Mexico’da % 24.67’si mahkûmiyet dolayısıyla oy kullanamamaktadır. Mahkûmlara oy hakkı tanınmayarak dolaylı yoldan siyahların demokratik süreçten dışlanmak istendiği ve dolaylı yoldan ırk ayrımcılığının devam ettirildiği iddiaları güçlü bir şekilde dile getirilmektedir⁴⁹.

Mahkûmların oy hakkı üzerindeki yasaklarla bu kişilerin hiçbir şekilde demokratik sürecin işleyişine katılmaları mümkün olmamaktadır. Bir kişinin

⁴⁵ Susan **Easton**, “Electing the Electorate: The Problem of Prisoner Disenfranchisement”, *Modern Law Review*, Volume 69, Issue 3, May 2006, s. 445.

⁴⁶ Elizabeth A. **Wahler**, *Losing the Right to Vote: Perceptions of Permanent Disenfranchisement and the Civil Rights Restoration Application Process of the State of Kentuck*, April 2006, s. 5.

⁴⁷ **Reiman**, s. 3.

⁴⁸ **Uggen** and **Manza**, s. 798, Appendix Table A ve B.

⁴⁹ Christopher R. **Murray**, “Felon Disenfranchisement in Alaska and the Voting Rights Act of 1965”, *Alaska Law Review*, vol. 23, 2006, s. 294-295.

bile oyunun ne kadar önemli olduğu görülürse bu tip uygulamaların demokrasiye ne kadar büyük bir tehdit oluşturduğu açıkça görülecektir. Mahkûmların bu şekilde azınlık muamelesi görmelerinin de etkisiyle bazı eyaletlerde siyahilerin oy haklarında da gerileme olduğu bilinmektedir. Nitekim bu tip yasaların seçim sonuçlarını etkilediği bilinmektedir. Buna örnek olarak 2000 başkanlık seçimlerinde eski mahkûmların dahi oy kullanma hakkına sahip olmadıkları Florida’da George W. Bush’un seçimi kazanmasını verebiliriz. Bu eyalette Bush’un seçimleri 537 oyla kazandığı düşünüldüğünde mahkûmların oy hakkının önemi daha da ortaya çıkmaktadır. Amerikan Sosyal Bilimci Christopher Uggeh ve Jeff Manza’nın mahkûmlar üzerinde yaptığı bir istatistikî çalışma oy kullanma izni verilmesi durumunda mahkûmların yaklaşık yüzde 69’unun Demokrat Parti adayına oy vereceğini göstermektedir. Mahkûmların oy hakkının engellenmemesi durumunda Demokrat Parti aday Al Gore’un 84.000’in, eski mahkûmların oy hakkının engellenmemesi durumunda ise 62.000’in üzerinde bir oyla Florida seçimlerini kazanması mümkün olacaktı⁵⁰. 2000 Başkanlık seçimi sonuçlarının bu eyalette düğümlendiği göz önüne alınırsa oy hakkının önemi daha da öne çıkmış olacaktır. Christopher Uggeh ve Jeff Manza’nın yaptığı aynı çalışmada mahkûmların oy hakkı üzerindeki kısıtlamanın 1978 ve 2000 yılları arasında yapılan senato seçimleri üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Bu çalışmada şayet eski mahkûmların oy kullanmasına izin verilseydi Cumhuriyetçiler tarafından kazanılan altı Senato seçiminin Demokratlar tarafından kazanılacağını ortaya çıkartılmıştır⁵¹. Bu çalışmada ortaya konulan veriler, mahkûmların oy hakkı üzerindeki kısıtlamaların politik sonuçları üzerinde çok net çıktılar vermektedir⁵². Aynı çalışmada oy hakkı elinden alınmış olan mahkûm ve eski mahkûmların yetişkin seçmen nüfusunun % 2,28 ini tekabül ettiği belirtilip mahkûm sayısındaki bu artışın aynı hızla devam etmesi durumunda % 3’lere çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda Amerika’da başkanlık seçimlerinin çoğu zaman % 1 ve 2 lik oy farklarıyla kazanıldığı ortaya konulursa gelecek başkanlık seçimlerinin buna bağlı olduğu söylenebilir⁵³.

⁵⁰ **Uggen and Manza**, s. 792-794.

⁵¹ **Uggen and Manza**, s. 787.

⁵² Mahkûmların oy hakkı üzerindeki kısıtlamaların politik sonuçları konusundaki ayrıntılı çalışma için bakınız, **Uggen** Christopher, **Manza** Jeff; “Democracism Contraction? Political Consequences of Felon Disenfranchisement in the United States”, *American Sociological Review*, 2002, s. 786-794.

⁵³ **Uggen and Manza**, s. 794.

ABD’nde mahkûmların oy hakkı üzerindeki yasak mahkûm sayısının artmasıyla birlikte daha da dikkatleri üzerine çekmiştir. 1972 ile 2005 yılları arasında gerek eyalet gerekse federal hapisanelerdeki mahkûm sayısı dört katından daha hızlı bir artış göstererek 330.000 den yaklaşık 2,1 milyona ulaşmıştır⁵⁴. Yapılan istatistiklere göre Amerikan nüfusu 1970 ile 2000 yılları arasında yaklaşık % 40 artarken mahkûmların sayısında % 500 den daha fazla bir oranda artış göstermiştir. Aynı çalışmaya göre mahkûm sayısındaki bu artışın değişmeden devam etmesi durumunda beyazların yüzde altısının siyahların ise yüzde otuz beşinin yaşamının bir kısmını hapisanelerde geçireceği tahmin edilmektedir⁵⁵. Diğer taraftan Amerikan ceza yargılaması sistemi üzerinde yapılan bir çalışmada, fakirlerin ve beyaz olmayan kişilerin tutuklanma olasılığının beyazlara ve maddi durumu iyi olanlara nazaran daha yüksek olduğu bildirilmektedir. Nitekim mahkûmiyet dolayısıyla yetişkin siyah erkeklerin yaklaşık yüzde 13’ün (1,4 milyon) oy kullanamamaktadırlar. Bu oran bir kısım eyaletlerde daha da artmaktadır. Örneğin Alabama ve Florida da siyah erkeklerin yüzde 31’i, Iowa, Mississippi, New Mexico, Virginia ve Wyoming de ise yaklaşık yüzde 25’i mahkûmiyet dolayısıyla oy kullanamamaktadır⁵⁶.

ABD’de mahkûmların gerek federal gerekse eyalet seçimlerinde oy kullanıp kullanamayacakları konusundaki takdir yetkisi eyalet yasalarına bırakılmıştır. Birleşik Devletler kanunların eyaletlere göre değişiklik gösterdiği bir ülkedir ve ana sorunlardan biri de mahkûmların oy kullanıp kullanamayacaklarıdır. Bu durumda eyaletlerin her biri bir diğerinden farklılık göstermektedir.

Bazı eyaletlerde mahkûmlar mahkûmiyetleri sona erse bile oy kullanma hakkına sahip değildir. Mahkûmlar sadece Maine ve Vermont eyaletlerinde oy kullanabilmektedirler. 16 eyalette ağır suçlardan hüküm giyenlerin mahkûmiyet süresince oy kullanmaları mümkün değildir. Bu eyaletlerin bir kısmında ağır cezalı suçlardan dolayı mahkûm olanlar denetimli serbestlik süresince ya da şartlı salıverilme durumunda oy kullanabilmektedirler. İçinde Colorado, California, New York ve Connecticut’un yer aldığı dört eyalette denetimli

⁵⁴ **Wahler**, s. 5.

⁵⁵ **Reiman**, s. 4.

⁵⁶ Jason **Schall**, “The Consistency of Felon Disenfranchisement with Citizenship Theory”, 2004 *Harvard Law School*, s. 19, http://www.sentencingproject.org/Admin/Documents/publications/fd_consistencyoffd.pdf

serbestlik sırasında oy kullanmalarına izin verilmese bile şartlı salıverilme durumunda mahkûmların oy kullanmasına izin verilmektedir. İçinde Alabama, Florida, Iowa, Kentucky, Mississippi, Nevada ve Virginia'nın yer aldığı yedi eyalette ise eski mahkûmların hiçbir şekilde oy kullanması mümkün olmamaktadır. 2003 yılına kadar Wyoming eyaletinde de eski mahkûmların oy kullanmasına izin verilmiyordu. 2003 yılında yapılan bir düzenleme ile mahkûmiyet sonrası ya da şartlı salıverilme ve denetimli serbestlik üzerinden beş yıl geçmesi durumunda eski mahkûmların oy kullanmasına izin verilmektedir. Delaware'de kasten adam öldürme suçu işleyenler ve cinsel suç işleyenler hariç olmak üzere diğer suçlardan hüküm giyen eski mahkûmlar beş yıl sonra oy kullanabilmektedirler. Arizona'da ise aynı suçun tekrarlanması durumunda eski mahkûmların oy kullanmasına izin verilmektedir. Maryland de ise aynı suçtan mahkûm olanların hiçbir şekilde oy kullanması mümkün olmazken eski mahkûmların üç yıl içinde aynı suçun işlememesi durumunda oy kullanmalarına izin verilmektedir. Tennessee de 1986 Washington da ise 1984 yılına kadar eski mahkûmların hiçbir şekilde oy kullanmasına izin verilmemekteydi. 16 eyalette ise mahkûmiyet, şartlı Salıverme ve denetimli serbestlik süresinin bitiminde mahkûmların oy kullanmasına izin verilmektedir⁵⁷.

Amerikan Yüksek Mahkemesi 1974 tarihli *Richardson v. Ramirez* davasında mahkûmların oy hakkına sahip olup olmayacakları konusunu incelemiştir. Söz konusu davada Amerikan Yüksek Mahkemesi ağır cezalı suçlardan hüküm giyen mahkûmların oy hakkının engellenmesinin anayasaya aykırı olmayacağına karar vermiştir⁵⁸. ABD bir kısım eyaletlerde mahkûmların oy hakkının kısıtlanması yönünde değişiklikler yapılırken, diğer bazı eyaletlerde ise oy hakkının genişletilmesi doğrultusunda mahkûmlara oy hakkı tanınmaktadır. Örneğin, Massachusetts eyaletinde daha önce oy hakkına sahip olan mahkûmların yeni düzenlemelerle oy hakları ellerinden alınmıştır. Kansas eyaletinde ise ağır suçlardan mahkûm olanların denetimli serbestlik döneminde dahi oy kullanmaları yasaklanmıştır. Oysa Connecticut eyaletinde denetimli serbestlik döneminde mahkûmların oy kullanabilmesi yönünde değişiklikler yapılmıştır. New Mexico'da ise yeni düzenlemelerle ağır suçlar-

⁵⁷ Schall, s. 18-19; Mandeep K. Dhimi, s.236-237.

⁵⁸ Josan Morgan-Foster, "Transnational Judicial Discourse and Felon Disenfranchisement: Re:Examining Richardson v. Ramirez", *Tulsa Journal of Comperative & International Law*, Vol. 13/2, 2006, s. 280.

dan hüküm giyenlerin cezalarını tamamladıktan sonra oy kullanabilmelerine izin verilmektedir.

B. AVRUPA KONSEYİNE ÜYE ÜLKELER

Mahkûmların oy hakkına sahip olup olmaması konusunda Avrupa Konseyi üye ülkeleri birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Nitekim bu konuda Avrupa devletleri içinde bir kısım tartışmalar süregelmektedir. Mahkûmlara oy hakkının tanınıp tanınmaması konusunda Avrupa devletlerini genel olarak üç kısma tasnif edebilir: Ülkelerin bir kısmında mahkûmların oy kullanması yönünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Tersine bu ülkeler mahkûmların oy kullanmasını kolaylaştırıcı önlemler almakta olup bu ülkelerde herhangi olumsuz bir olayla karşılaşılması seçimler tamamlanmaktadır. Hatta seçimlerin bir kısmına mahkûmların oldukça yüksek oranda katıldıkları tespit edilmektedir. Avrupa ülkelerinin çoğundaki hapisanelerde ise gerek devlet gerekse sivil toplum örgütleri tarafından mahkûmlara seçim eğitimi konusunda dersler dahi verilmektedir⁵⁹.

Daha az sayıdaki diğer bir kısım Avrupa ülkesinde ise sınırlı bir süre ile mahkûmların oy hakkının engellenmesi konusunda mahkemelere yetki verilmektedir. Bu ülkelerde ancak belli kategorilerdeki mahkûmların, örneğin bir kısım ağır suçlardan dolayı uzun süre mahkûm olanların oy kullanması mümkün olmamaktadır. Eski Doğu Blok'u ülkeleri ile Birleşik Krallıkta ise hangi suçtan hüküm giyerse giysin hiçbir mahkûmun oy kullanması mümkün olmamaktadır.

Avrupa Konseyine üye ülkelerin 18'inde herhangi bir sınırlama ile karşılaşmaksızın mahkûmlar oy kullanabilmektedir. Arnavutluk, Azerbaycan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Almanya, İzlanda, Litvanya, Makedonya, Karadağ, Hollanda, Sırbistan, Portekiz, Slovenya, İsveç, İsviçre ve Ukrayna mahkûmların hangi suçtan hüküm giyerse giysin oy hakkını tanımaktadırlar⁶⁰. Almanya'da esas olarak mahkûmlara oy hakkı tanınmış olmakla birlikte bir kısım ağır suçlardan altı ay ya da daha fazla hapis cezası almış olan mahkûmlara ek ceza olarak mahkemeler tarafından oy kullanamama cezası da verilmektedir. Ancak bu ceza mahkûmların cezalarını

⁵⁹ Laleh **İspahani**, *Out of Step with the World: An Analysis of Felony Disfranchisement in the U.S. and Other Democracies*, ACLU 2006, s. 4.

⁶⁰ *Hirst v. United Kingdom*, No. 2, (Büyük Daire Kararı), Başvuru No 74025/01, paragraf, 33.

tamamlayıp serbest kaldıktan sonra uygulanmaktadır. Yine Portekiz seçim kanunlarında belli suçlardan hüküm giyen mahkûmların oy haklarını ancak mahkeme kararı ile kaybedecekleri düzenlenmekteydi. Buna göre tüyler ürpertici ağır suçlar işleyip on yıl ile onbeş yıl arası hapis cezası alan mahkûmların bu süre içinde oy kullanmaları engellenmekteydi.

Avrupa Konseyine üye 11 ülkede ise bir kısım mahkûmlar oy kullanabilirken diğer bir kısım mahkûmların oy kullanması mümkün olmamaktadır. Özellikle ağır suçlardan hüküm giyen mahkûmlara cezalarına ek olarak mahkemeler tarafından oy kullanmama yaptırımı da uygulanmaktadır. Avusturya, Bosna Hersek, Fransa, İspanya, İtalya, Lüksembourg, Malta, Norveç, Polonya, Romanya ve Yunanistan. Bu ülkelerin yasal düzenlemelerinde mahkemelerin ek ceza olarak oy kullanmama yaptırımı da verebileceği açıkça düzenlenmektedir⁶¹.

Fransa'da evrakta sahtekârlık, rüşvet gibi devlete karşı ağır suç işleyen mahkûmların oy hakları mahkemeler tarafından ellerinden alınmaktadır. Ancak Fransa'da mahkûmun rehabilite edildiği konusunda güçlü kanaat getirilmesi durumunda Mahkemeler mahkûmların oy haklarını geri verebilmektedirler. Dolayısıyla mahkûmların oy haklarının mahkemeler tarafından iade edilmesi durumunda bunların oy kullanabilmeleri mümkün olmaktadır⁶². Avusturya'da kasıtlı suçlardan dolayı bir yıldan fazla hapis cezasına hüküm giyenlerin oy kullanmaları mümkün olmamaktadır. Norveç'te, Anayasaya ve Devlet Başkanına karşı işlenen suçlarla, vatana ihanet ve seçim sahtekârlığı suçu işleyen mahkûmların oy hakkının mahkemeler tarafından engellenebileceği düzenlenmektedir. Norveç'te mahkûmların ağır suçlar işlemeleri durumunda oy hakları ellerinden alınmaktadır. Norveç'teki oy hakkının engellenmesi konusundaki bu tip yasakların, çok az uygulandığı belirtilmektedir⁶³. Polonya'da ise uluslararası suç işleyen mahkûmlara ve üç yıldan fazla hüküm giyen mahkûmlara mahkemeler tarafından oy yasağı konulmasına izin verilmektedir. Bosna Hersek'de ise yalnızca uluslararası mahkemeler tarafından ağır suçlardan dolayı itham edilen mahkûmların oy kullanması yasaklanmaktadır. Malta'da ise ağır cezalı suçlardan dolayı bir yıldan fazla hüküm giyen mahkûmların oy kullanmaları engellenmektedir. Buna rağmen mahkûmiyet öncesi seçim kütüğüne kaydolduktan sonra hüküm giyen mahkûmlar,

⁶¹ Hirst v. United Kingdom, No. 2, (Büyük Daire Kararı), paragraf, 33.

⁶² **Ispahani**, s. 7, dipnot. 25.

⁶³ **Ispahani**, s. 7, dipnot. 27.

bu mahkûmiyet süresi içinde yapılacak seçimlerde oy kullanabilmektedirler⁶⁴. Yunanistan, İtalya ve Lüksembourg'da verilen hapis cezasının uzunluğuna göre mahkûmların oy haklarını kaybetmeleri değişiklik göstermektedir. Örneğin Yunanistan'da on yıldan fazla hapis cezasına çaptırılanların oy hakları sınırlandırılırken ömür boyu hapis cezasına çaptırılanlar ise oy haklarından tamamen mahrum kalmaktadırlar. 1 yıl ile 10 yıl arası hapis cezasına çaptırılanların oy hakkına ise mahkûmların ahlaki durumuna göre 1 ila 5 yıl arasında mahkemeler tarafından yasak getirilmektedir. İtalya'da bir kişi ağır suçlardan mahkûm olur ve 3 yıldan fazla hapis cezasına çaptırılırsa 5 yıl süreyle oy hakkını kaybedebilirler. Bir kısım suçlardan mahkûm olanlar ise ömür boyu oy kullanamayabilirler. Lüksemburg'da bir mahkûm 5 yıldan az hapis cezasına çaptırılırsa mahkeme mahkûmun oy hakkını 5 ile 10 yıl arası erteleyebilmektedir. Şayet mahkeme tarafından mahkûmun oy hakkı ertelenmezse, mahkûm oy hakkını korur ve seçim günü oyunu kullanmak üzere hapisshaneden ayrılabilir. Şayet bir kişi 5 ila 10 yıl arası hapis cezasına çaptırılırsa mahkûmun oy hakkı mahkeme tarafından 10 ila 20 yıl arası ya da ömür boyu ertelenebilir. Şayet kişi 10 yıldan daha fazla bir süreyle hapis cezasına mahkûm olursa otomatik olarak ömür boyu oy hakkını kaybeder⁶⁵. Malta'da ise ağır suçlardan hüküm giyen mahkûmlar oy hakkını kaybederler. Polonya'da ise oldukça ağır suçlardan (blameworthy)dolayı 3 yıl ya da daha fazla hapis cezasına çaptırılanlar oy haklarını kaybedebilirler.

13 Avrupa Ülkesinde ise hapis cezasını çekmekte olan mahkûmların hiçbirine oy kullanma hakkı verilmemektedir. Bu ülkeler, Belçika, Birleşik Krallık, Bulgaristan, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, İrlanda, Kıbrıs, Macaristan, Rusya, Sırbistan, Slovakya ve Türkiye'dir. Birleşik Krallık, İrlanda, Kıbrıs ve Türkiye dışında bu ülkelerin hepsi bağımsız yargının, genel oy ilkesinin ve anayasal hakların sınırlı olduğu Eski Doğu Blok'u ülkele-ridir⁶⁶. Slovakya'da yasal olarak mahkûmların oy kullanması yönünde bir engel olmamakla birlikte bu haklarını hayata geçirecek mekanizmalar bulunmamaktadır. Son zamanlara kadar aynı durum İrlanda içinde geçerli idi. Ancak *Hirst v. Birleşik Krallık (No.2)* kararından sonra İrlanda hızlı bir şekilde yasal düzenlemeler yapmış olup mahkûmların posta ile oy kullanmasına imkân sağlamıştır⁶⁷.

⁶⁴ Ispahani, s. 7.

⁶⁵ Ispahani, s. 8.

⁶⁶ Hirst v. United Kingdom, No. 2, (Büyük Daire Kararı), paragraf, 33.

⁶⁷ Ispahani, s. 8.

Türkiye’de ise 1982 Anayasası’nın 67. maddesinin beşinci fıkrası gereğince, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlülerin oy kullanması mümkün olmamaktadır.

Mahkûmların oy kullanmasına izin verilen Avrupa ülkelerinde mahkûmların oy kullanma prosedürü bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Ancak bu ülkelerin hemen hemen hepsinde mahkûmların oy kullanmasını kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılmaktadır. Örneğin, Finlandiya, İtalya, Portekiz ve Hollanda’da mahkûmların oy kullanabilmesi için hapisanelere taşınabilir oy sandıkları kurulmaktadır. Yine Avusturya’da benzer bir sistem benimsenmiş olmakla birlikte oldukça nadir kullanılmaktadır. Bunun yerine oyları toplamak üzere özel seçim komisyonları oluşturulup hapisanelere gönderilmektedir. Litvanya, Slovenya ve İsviçre’de mahkûmların posta yolu ile oy kullanmasına izin verilmektedir. Belçika ve Fransa’da oy verme hakkı olan mahkûmların vekalet yoluyla oy kullanması yolu benimsenmiştir. Lüksemburg’da mahkûmlar Portekiz ve Litvanya’da olduğu gibi oy hakları konusunda eğitilip oy kullanmak üzere hapisane dışına çıkmalarına izin verilmektedir. Malta’da ise oy kullanmaya hakkı olan mahkûmlar polis eşliğinde oy bölgelerinde oy kullanabilmektedirler⁶⁸.

IV. YÜKSEK MAHKEME KARARLARINDA MAHKÛMLARIN OY HAKKI

Mahkûmların oy kullanma haklarını engelleyen yasal düzenlemeler Yüksek Mahkemelerin önüne geldiğinde, Mahkemelerin çoğunlukla mahkûmların oy kullanmasını engelleyen yasal düzenlemelerin kaldırılması yönünde karar verdiği görülmektedir. Bu bağlamda mahkûmların oy hakkı konusunda önemli kararlar vermiş olan Kanada ve Güney Afrika Yüksek Mahkemeleri ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kararları incelenecektir.

A. KANADA YÜKSEK MAHKEMESİ KARARLARINDA MAHKÛMLARIN OY HAKKI

1982 Tarihli Kanada Anayasasının birinci bölümünü oluşturan Kanada Temel Haklar Şartı’nın 3. maddesi; “Her Kanada vatandaşının Avam Kamarası (House of Commons) ya da Yasama Meclisi (Legislative Assembly) üye seçimlerinde oy hakkına sahip olduğu” hükmüne yer vermek-

⁶⁸ Ispahani, s. 21-22.

tedir. Temel Haklar Şartındaki bu açık hükme rağmen 1985 yılında çıkarılan Seçim Kanununun 51. maddesiyle hapis cezasının süresine bakılmaksızın cezasını çekmekte olan mahkûmların oy kullanamayacağı hükmü getirilmiştir⁶⁹.

Kanadalı bir Mahkûm Olan Rick Sauvé⁷⁰ 1993 yılında 1985 tarihli Kanada Seçim Kanununun 51 (e) maddesi gereğince mahkûmların oy hakkının engellenmesinin 1982 tarihli Kanada Temel Haklar ve Özgürlükler Şartının, herkesin Avam Kamarası ya da Yasama Meclisi üye seçimlerinde oy hakkına sahip olduğunu düzenleyen üçüncü maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle Kanada Yüksek Mahkemesine başvurmuştur. Kanada Başsavcısı (Attorney General), Seçim Kanununun 51 (e) maddesinin her ne kadar vatandaşların demokratik haklarını güvence altına alan üçüncü maddeye aykırı olarak görünse de temel hak ve özgürlüklerin sınırını çizen birinci madde kapsamında yer aldığı ve var olan sınırlayıcı düzenlemenin temel haklar şartına aykırılık oluşturmayacağını ileri sürmüştür. Söz konusu kanunu inceleyen Kanada Yüksek Mahkemesi ise oybirliği ile yasal düzenlemenin temel haklar açısından oldukça daraltıcı olduğunu ve ölçülülük ilkesi ile bağdaşmaz olduğunu bildirerek Kanada Temel Haklar Şartının üçüncü maddesine aykırılık oluşturduğuna oybirliği ile karar vermiştir. Yüksek Mahkemenin *Sauvé v. Canada (No.1)* kararına Kanada Parlamentosu 2000 yılında Kanada Seçim Kanununun 51. maddesinin (e) fıkrasında değişiklik yaparak cevap vermiştir. Yeni düzenleme mahkûmların oy hakkı üzerindeki geniş kapsamlı sınırlama kaldırılmış ve yalnızca iki yıl veya üzerinde bir hapis cezası ile mahkûm olanların oy kullanamayacağı hükmü getirilmiştir⁷¹. Nitekim değişiklik sonrası yapılan ilk seçimler olan 2000 yılı 37. Parlamento seçimlerinde oy kullanmak üzere 23.116 mahkûm kaydolmuş, bunlardan 5.188'i seçimlerde oy kullanmıştır. Bu seçimlerde mahkûmların katılma oranı % 22.44 gibi düşük bir oranla gerçekleşmiş olup, 4881 oy geçerli sayılırken 307 oy reddedilmiştir⁷². Ancak bu seçimlerde iki yıldan daha fazla hapis cezasına çaptırılan mahkûmların oy kullanması mümkün olmamıştır. Bu yasaktan dolayı Rick Sauvé ve diğer mahkûmların yapılan genel seçimlerde oy kullanması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Rick Sauvé oy hakkının engellenmesinin Kanada

⁶⁹ Josan **Morgan-Foster**, s. 298.

⁷⁰ Sauvé v.Canada, (1993) 2 S.C.R. 438 (Sauvé No. 1)

⁷¹ Sauvé v.Canada (No. 2), paragraf. 2.

⁷² **Ispahani**, s.19.

Temel Haklar Şartı'nın 3. maddesinde güvence altına alınan seçim hakkının engellenmesinin Anayasaya aykırılık oluşturacağı gerekçesiyle Kanada Yüksek Mahkemesine ikinci başvurusunu yapmıştır⁷³ *Sauvé v. Canada, (No. 2)*. İlgili davada Sauvé seçim kanunundaki yeni düzenlemelerin hala Kanada Temel Haklar Şartı'nın üçüncü maddesinde maddesine aykırılık oluşturduğunu ileri sürmüştür. Sauvé ayrıca yeni düzenlemenin bu haliyle Şartın onbeşinci maddesinde güvence altına alınmış olan, ırk, milliyet ya da etnik köken, renk, dil, cinsiyet, yaş ya da akli ya da fiziksel özüne bakılmaksızın kanun önünde eşit olduğunu ve hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün bireylerin kanunun korumasından yararlanacağını düzenleyen eşitlik ilkesine de aykırılık oluşturduğunu iddia etmiştir. Söz konusu dava önüne geldiğinde Kanada Yüksek Mahkemesi Kanada Seçim Kanununun vatandaşların oy hakkını güvence altına alan Temel Haklar Şartının üçüncü maddesine aykırılık oluşturup oluşturmadığını şayet oluşturuyorsa Temel Haklar Şartında güvence altına alınan temel hakların sınırını çizen birinci madde ile çelişip çelişmediğini incelemiştir. Yüksek Mahkeme ayrıca Kanada Seçim Kanunundaki mevcut düzenlemenin Temel Haklar Şartının 15. maddesinde güvence altına alınmış olan eşitlik ilkesine uygunluğunu da denetlemiştir. Ancak Mahkeme Seçim Kanunundaki düzenlemenin Temel Haklar Şartının 15. maddesinde yer bulan eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağına karar vermiştir⁷⁴.

Kanada Hükümeti iki yıldan daha fazla hapis cezasına çaptırılanları oy hakkından mahrum bırakan Seçim Kanununun 51. maddesinin (e) fıkrasındaki düzenlemenin Temel Haklar Şartının 3. maddesine aykırılık oluşturmayacağını iddia etmiştir. Kanada Hükümeti savunmasında iki temel argüman ileri sürmüştür. Hükümet ilk olarak Seçim Kanunundaki yasağın mahkûmların medeni sorumluluğunu geliştireceğini ve hukuk devletine karşı duyulan saygıyı artıracaklarını iddia etmiştir. Hükümet ikinci olarak seçim kanunundaki bu tip yasaklamaların ek bir ceza olarak görüleceğini ya da ceza yargılamasının temel amacı olan mahkûmların ıslahına ve toplumla yeniden entegre olmasına hizmet edeceğini ileri sürmüştür⁷⁵.

Söz konusu davayı esastan inceleyen Yüksek Mahkeme Kanada Hükümetinin görüşüne katılmamış ve Temel Haklar Şartını hazırlayanların oy hakkına özel bir önem verdiklerini belirterek *Sauvé v. Canada (No.1)*

⁷³ *Sauvé v. Canada (2002) 3 S.C.R. 519 (Sauvé No.2)*

⁷⁴ *Sauvé v. Canada (No. 2)*, paragraf. 207.

⁷⁵ *Sauvé v. Canada (No. 2)*, paragraf. 21.

kararındaki eski görüşünde ısrar etmiş ve Seçim Kanunundaki düzenlemenin şartın üçüncü maddesine aykırılık oluşturduğuna karar vermiştir⁷⁶. Yüksek Mahkeme kararında temel haklar şartında güvence altına alınmış olan haklara getirilecek sınırlamaların ancak şartın birinci maddesindeki düzenlemeye uygun olarak özgür ve demokratik toplumda zorunlu bir nedenle meşru görülebileceğini belirtmiştir. Mahkeme Kanada Hükümeti tarafından ileri sürülen delillerle de ikna olmamıştır. Mahkeme özet olarak, Bireyleri toplumda kolektif kimlikten ve üyelikten mahrum etme tehlikesi taşıyan bu tip yasakların bireylere sorumluluk duygusu kazandırmayacağını aksine sorumluluk bilincini zayıflatacağına değinmiştir⁷⁷. Yüksek mahkeme diğer yandan, oy kullanmaya katılımın sosyal sorumluluğun ve demokratik değerlerin öğretilmesine yardımcı olacağı üzerinde durmuştur. Mahkemeye göre mahkûmların oy hakkını inkar sosyal gelişme ve rehabilitasyondan uzaklaştırıcı bir rol oynar. Cezalandırmanın temel amacı olan ıslah ve entegrasyona yönelik infaz hukuku politikalarını da zayıflatır⁷⁸.

Mahkeme Hükümet tarafından ileri sürülen oy hakkının engellenmesinin hukuk devletine duyulan saygıyı artıracığı yönündeki görüşün hukuk devletin temel değerleri ile bağdaşmayacağını, vatandaşların oy hakkının inkâr edilmesinin demokrasinin inkârı anlamına geleceğini belirtmiştir. Demokrasilerde hükümetin gücünü halktan aldığı belirten Mahkeme, gücün gerçek sahibi olan vatandaşların oy hakkının engellenmemesi gerektiğini vurgulamıştır⁷⁹. Mahkeme Hükümet tarafından ileri sürülen oy hakkından mahrumiyetin ek ceza olduğu yönündeki görüşe de katılmamıştır. Hükümetin belli bir süreyle özel bir kısım insanların anayasal haklarının kaybetmesi sonucunu doğuran önlemler alabileceği yönündeki Hükümet görüşünün temel haklar şartı ile uyumlayacağını belirtmiştir. Mahkemeye göre cezalandırma keyfi olamaz ve ceza hukukunun meşru amaçlarına uygun olmalıdır. Oysa Seçim Kanunundaki düzenlemenin bu amaçlarla bağdaşması mümkün değildir.

Mahkeme özet olarak hukuk kurallarının meşruluğunun ve onlara uyma zorunluluğunun, doğrudan doğruya her vatandaşın oy hakkına sahip olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Seçimleri, kişilerin demokratik değerleri öğrenmesi ve sosyal sorumluluğu paylaşması konusunda önemli bir araç

⁷⁶ Sauvé v.Canada (No. 2), paragraf. 64.

⁷⁷ Sauvé v.Canada (No. 2), paragraf. 168.

⁷⁸ Josan **Morgan-Foster**, s 300-301.

⁷⁹ Sauvé v.Canada (No. 2), paragraf. 170.

olarak gören Kanada Yüksek Mahkemesi, mahkûmların oy haklarının engellenmesinin mahkûmların bu fırsatlardan mahrum kalacağı gerekçesini ileri sürerek söz konusu yasal düzenlemeyi anayasaya aykırı bulmuştur. Yüksek Mahkeme söz konusu kararında ahlaki yetersizlikleri nedeniyle kişilerin oy hakkının ellerinden alınmasının onların kişisel saygınlığına zarar vereceğini de ileri sürmüştür. Hükümet tarafından ileri sürülen görüşlerin hiç birine katılmayan mahkeme Seçim Kanunundaki düzenlemenin aynı zamanda güdülen amaçla da ölçüsüz olduğunu belirterek Temel Haklar Şartının 3. maddesinin ihlal edildiğine 4'e karşı 5 oyla oy çokluğuyla karar vermiştir.

Yüksek Mahkemenin bu kararından sonra Kanada Parlamentosu, bütün Kanadalı mahkûmların oy kullanmasına imkan veren adımları atmış ve mahkûmların oy hakkı önündeki engeller kaldırılmıştır. Yeni düzenlemelere göre seçim günü 18 yaşını dolduran her Kanada vatandaşı hapis cezasının süresinin uzunluğuna bakmaksızın federal seçimlerde ya da halk oylamalarında oy kullanabileceklerdir. Nitekim 28 Haziran 2004 tarihinde yapılan genel seçimlerde bütün mahkûmlara oy kullanma imkânı tanınmıştır. Yüksek Mahkemenin *Sauvé v. Canada (No.2)* kararı sonucu iki yıl ve üzeri suçtan dolayı 53 hapisanede cezasını çekmekte olan 13.500 mahkûm oy kullanma hakkını kazanmıştır. Oy kullanmak için kaydolun 36.378 mahkûmun 9.250'si, yani yaklaşık % 26'sı 2004 seçimlerinde oy kullanmıştır. Mahkûmların oy kullandıkları yerde hiçbir problem çıkmadan olaysız bir şekilde seçimlerin gerçekleştirildiği söylenilmektedir. *Sauvé v. Canada (No.2)* kararı sonrası Kanada'da bütün mahkûmların oy kullanmasına izin verilen ikinci seçimler 2006 seçimleri olmuştur. Genel seçimlerden 10 gün önce 13 Ocak 2006 tarihinde mahkûmlar hapisanede kendileri için ayrılan özel seçim sandıklarında oy kullanmışlardır. Seçim sonuçları konusunda yapılan resmi açıklamalara göre 2004 seçimlerine karşın fazladan 2344 mahkûmun daha oy kullandığı açıklanmıştır⁸⁰.

B. GÜNEY AFRİKA ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA MAHKÛMLARIN OY HAKKI

1996 tarihli Güney Afrika Anayasası'nın siyasi hakları düzenleyen 19. maddesinin üçüncü fıkrasının (a) bendinde her yetişkin vatandaşın Anayasaya göre kurulmuş yasama organlarının seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olduğu hükmüne yer vermektedir. Bu maddede mahkûmların oy hakkını

⁸⁰ **Ispahani**, s. 18-19.

engelleyen açık bir hüküm bulunmamaktaydı. Ayrıca Anayasada egemen ve demokratik Güney Afrika Cumhuriyetinin genel oy ilkesi esasi üzerine kurulduğu vurgulanmaktaydı⁸¹.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılmasının hemen ardından Güney Afrika Anayasa Mahkemesi iki ayrı davada mahkûmların oy hakkına sahip olup olmadıkları konusunu incelemiştir. Bu konudaki ilk dava 1999 yılında Anayasa Mahkemesi'nin önüne gelen *August and another v. Electoral Commission and others* davasıdır. 1999 tarihinde yapılan Ulusal Parlamento ve yerel seçimlerden hemen önce bir grup mahkûm hem kendi hem de diğer mahkûmlar adına bu seçimde oy kullanabilmeleri için Seçim Komisyonuna başvurmuşlardır. Mahkûmlar bu başvurularında esas olarak kendilerinin oy hakkını engelleyen herhangi yasal bir düzenlemenin olmadığı konusuna değinmişlerdir.

1998 tarihli Seçim Kanunu (Electoral Act) mahkûmların oy hakkını sınırlandırmamasına rağmen, mahkûmların oy kullanmasına imkân veren vasıtaların Seçim Komisyonu tarafından temin edilmemesinin mahkûmların oy hakkının ihlal edilip edilmediği konusunu incelemiştir. Seçim Kanununun 6 (1) maddesi bütün Güney Afrika vatandaşlarının bir kimlik kartıyla seçmen olarak kaydolabilmek için Seçim Komisyonuna başvuruda bulunabileceğini düzenlemiştir. Seçim Kanununun 8(2) maddesi ise Seçim Komisyonu başkasına bir kısım insanları seçmen olarak kaydetmeme yetkisine yer vermektedir. Ancak oy hakkını sınırlayıcı bu düzenleme kapsamına mahkûmlar girmemekteydi⁸². Aynı kanunda mahkûmların nasıl oy kullanacağına dair de herhangi bir düzenleme bulunmamaktaydı. Seçim Kanununun 33. maddesinde ise özel oy kullanma imkânlarına yer verilmekteydi. Ancak 33. maddede de mahkûmlara ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktaydı⁸³. Sahtekârlık suçundan mahkûm birinci başvuran oy kullanmak amacıyla seçmen olarak kaydolmak için Seçim Komisyonuna başvuruda bulunmuştur. Ancak Seçim Komisyonu başvuranın bu talebine bir cevap vermemiştir. Dolayısıyla mahkûmların oy kullanması Seçim Komisyonunun hareketsiz davranması nedeniyle dolaylı yoldan engellenmekteydi. Bunun üzerine Seçim Komisyonu bir kısım görüşler ileri sürerek kendi hareketsizliğini haklılaştırmaya çalış-

⁸¹ Section 1(d) of the 1996 Constitution

⁸² *August and Another v Electoral Commission and Others* (CCT8/99) [1999] ZACC 3; 1999 (3) SA 1; 1999 (4) BCLR 363 (1 April 1999), paragraf. 3.

⁸³ *August and Another v Electoral Commission and Others*, paragraf. 5.

mıştır. Komisyon ilk olarak, kendi hareketsizliğinin mahkûmların oy hakkını ihlal etmediğini iddia etmiştir. Komisyon ikinci olarak oy kullanmak için seçim kütüğüne kaydolmanın seçmenler için bir zorunluluk olduğunu, Komisyonun kimlerin oy kullanacağını araştırmak gibi bir zorunluluğunun olmadığını ileri sürmüştür. Üçüncü olarak mahkûmları oy kullanmaktan yoksun bırakan durumun Komisyonun bir hareketsizliğinden değil kişilerin hapsedilmiş olmalarından kaynaklandığını dile getirmiştir. Komisyon son olarak Seçim Kanununun 33. maddesinde hastalar ve diplomatlar için tanınan özel oy verme usulünün mahkûmlara da tanınmasının hem lojistik olarak zor hem de masraflı olacağını buna ek olarak mahkûmların normal seçim yerlerinde oy kullanmalarına izin veren düzenlemelerin yapılmasının ise çalışmayacağına işaret etmiştir⁸⁴.

Anayasa Mahkemesi ise Seçim Komisyonu tarafından ileri sürülen bütün bu görüşleri şiddetli bir şekilde reddetmiştir. Mahkeme özellikle mahkûmların seçim kaydı yaptırılmalarını hızlandıracak mekanizmaların uygulanmamasının mahkûmların oy hakkını engellemeyeceği yönündeki Komisyonun görüşüne kuvvetle karşı çıkmıştır. Bu bağlamda mahkeme özellikle oy hakkının tabiatı gereği hem yasamaya hem de yürütmeye pozitif sorumluluklar yüklediğini, bu organların seçimin güvenliğini ve seçimin iyi yönetilmesini sağlayacak mekanizmaları yönetmekle sorumlu olduğu üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Mahkeme Seçim Komisyonunun seçim sürecine dahil çarklardan biri olduğunu özellikle vurgulamıştır. Seçim Komisyonunun mahkûmların hem seçmen olarak kaydolmalarını hem de oy kullanmalarını sağlayacak pozitif önlemleri almakla yükümlü olduğuna işaret etmiştir⁸⁵. Daha da ileri açıklamalarda bulunan Mahkeme Anayasal ve yasal yetkisi olmamasına rağmen bu zorunluluklara uymayarak mahkûmların oy kullanmasını engelleyen Seçim Komisyonunun yetkisini aştığını ima etmiştir. Anayasa Mahkemesi bunu parlamenter bir sorun olduğuna işaret etmiştir. Parlamento suskun kalmakla hiçbir mahkûmu oy hakkından mahrum bırakamaz⁸⁶. Parlamantonun bu konuda suskun kalmasının Seçim Komisyonunun hangi mahkûmların oy hakkına sahip olduğu hangilerinin olmadığı konusunda yorum yapma yetkisini kendisinde göremeyeceğine işaret etmiştir. Ek olarak genel oy hakkını anayasal önemine vurgu yapan Anayasa Mahkemesi; Oy hakkının kazanımı

⁸⁴ August and Another v. Electoral Commission and Others, paragraf. 13.

⁸⁵ August and Another v. Electoral Commission and Others, paragraf. 16.

⁸⁶ August and Another v. Electoral Commission and Others, paragraf. 33.

tarihi olarak, hem hakların tam olarak kazanılmasında hem de ırk ayrımı yapılmaksızın tüm Güney Afrikalıların etkili vatandaşlığın kazanılmasında ve milli duyguların edinilmesinde önemli bir rol oynadığına değinmiştir. Her vatandaşın oy kullanma hakkını onun kişiliğinin ve itibarının göstergesi olarak gören Anayasa Mahkemesi, kişilere oy hakkının tanınmasını onun kişiliğine değer verildiğinin bir göstergesi olduğuna vurgu yapmıştır⁸⁷. Bütün bu açıklamalarına rağmen Anayasa Mahkemesi mahkûmların oy hakkının yasaklanıp yasaklanmadığı konusunda tatmin edici bir cevap vermemiştir. Mahkeme sadece Komisyonun suskunluğunun, anayasa hukukunun genel sınırlama hükümleri bakımından meşru görülemeyeceğine işaret etmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin bu kararından sonra Güney Afrikalı Mahkûmlara 1999 seçimlerinde kural olarak oy verme imkânı tanınmıştır. Ancak mevcut Seçim Kanununun hükümlerine göre seçmen olarak kaydolabilmek için özel bir kimlik kartına ihtiyaç vardı. Mahkûmların çoğu bu belgeye sahip olmadığından zamanında kayıt yaptıramamışlardır. Nitekim bu seçimlerden ne kadar mahkûmun oy kullandığı konusunda net bilgilerin olmadığı ifade edilmektedir.

Güney Afrika Kabinesi 7 ve 8 Nisanda Anayasa Mahkemesi'nin mahkûmlara izin veren bu kararını görüşmek üzere özel bir gündemle toplanmıştır. Kabinenin bu toplantısında esas olarak Yüksek Mahkemenin kararına sadık kalmakla birlikte bu hakkın bütün mahkûmlara verilmesinin doğru olmayacağı bir kısım mahkûmların oy hakkına sınırlama getirilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin bu eleştirel kararından sonra Güney Afrika Parlamentosu 1998 tarihli Seçim Kanununun 34. maddesinde 2003 yılında değişiklik yaparak Seçim Komisyonu başkanının para cezasına çevrilemesi mümkün olmayan bir hapis cezasını çekmekte olanlar dışında hiçbir kimseyi seçmen olarak kaydetmeme gibi bir yetkisinin olmadığı hükmüne yer vererek mahkûmların seçmen olarak kaydolmalarını dolayısıyla oy kullanmalarını sağlayan bir düzenleme getirmiştir. Seçim Kanunundaki bu yeni düzenleme *National Institution of Crime Prevention and the Re-Integration of Offenders (NICRO), Erasmus and Schwagerl v. Minister of Home Affairs (CCT 03/04/2004)* tarihli başvuru üzerine Güney Afrika Anayasa Mahkemesi'nin önüne gelmiştir.

⁸⁷ August and Another v Electoral Commission and Others, paragraf. 17.

Seçim Kanunundaki değişikliğin yürürlüğe girmesinden altı gün sonra Mahkûmların Entegrasyonu ve Suçun Önlenmesi Ulusal Kurumu (National Institute for Crime Prevention and the Reintegration of Offenders) ve iki mahkûm gelecek seçimde mahkûmların oy kullanmasını engelleyen düzenlemelerin mahkûmların anayasal hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştur.

Güney Afrika Hükümeti mahkûmların oy hakkının engellenmesi yönündeki düzenlemenin mahkûmların işlemiş olduğu suçların ciddiyetiyle orantılı olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Hükümet bu insanlara hala oy kullanırmaya devam ettirmenin Hükümetin suçla mücadele konusundaki gevşekliğinin bir göstergesi olacağına değinmiştir. Hükümet ayrıca mahkûmların oy kullanmasına imkân tanıyan özel oy sandıklarına ilişkin düzenlemelerin zor olacağına hem de oy sandıklarının naklinin de lojistik olarak pahalı olacağını ileri sürmüştür. Hükümet ek olarak özel oy sandıklarının tahrif edilme riskini kendi içinde taşıdığına ve bu durumda seçmenlerin katılımını tehlikeye düşürecek riskleri taşıdığına ileri sürmüştür.

Güney Afrika Anayasa Mahkemesi olayı incelemeye başladığında *Sauvé v. Canada, (No.2)* kararına gönderme yaparak Güney Afrika Hükümeti tarafından ileri sürülen görüşlerin geçerliliğini irdelemiştir. Bu bağlamda Mahkeme ilk olarak sınırlama ile ulaşılmak istenilen amaç arasında mantıklı bir bağ olması gerektiğine işaret etmiştir. Mahkeme ayrıca *August and another v. Electoral Commission and others* diğerleri kararında dile getirmiş olduğu, Hükümetin her vatandaşın oy kullanmasına imkân sağlayacak düzenlemeleri yapmakla sorumlu olduğu yönündeki görüşünü tekrarlamıştır. Mahkeme mahkûmlara oy kullandırmanın lojistik olarak doğru olmayacağı ve pahalı olduğu yönündeki Hükümetin görüşüne katılmamıştır. Kanada Yüksek Mahkemesi'nin *Sauvé v. Canada, (No.2)* kararına gönderme yapan Anayasa Mahkemesi Mahkûmların oy hakkını engelleyen düzenlemenin neye hizmet ettiği konusunda tatmin edici cevapların verilmediğini dile getirerek Güney Afrika Hükümeti tarafından ileri sürülen görüşlerin dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi mahkûmlara oy kullandırmaya devam ettirmenin suçla mücadele konusundaki gevşekliğinin bir göstergesi olacağı yönündeki Hükümetin görüşüne, Hükümetin kendi itibarını artırma adına mahkûmların oy hakkını ellerinden alamayacağına vurgu yaparak daha sert bir dille karşı çıkmıştır. Anayasa Mahkemesi bu kararıyla Seçim Komisyonuna hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün mahkûmların seçmen olarak kaydolabilmesinin önünü açmıştır.

Seçim Kanununda yapılan düzenlemelerle mahkûmların oy kullanması yönündeki engeller kaldırılmış olup mahkûmların oy kullanması mümkün olmuştur. Seçim Kanununun 64. maddesi uyarınca seçim bölgelerinde taşınabilir seçim sandıkları kurulmak üzere Seçim Komisyonu yetkilendirilmiştir⁸⁸.

C. İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ KARARLARINDA MAHKÛMLARIN OY HAKKI

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2004 yılında *Hirst v. United Kingdom*⁸⁹ davasında mahkûmların oy haklarının engellenmesinin Birinci protokolün 3. maddesinde güvence altına alınmış olan serbest seçim hakkına aykırılık oluşturup oluşturmayacağını incelemiştir⁹⁰.

Kasten adam öldürme suçundan ömür boyu hapis cezası ile mahkûm olmuş olan 1950 doğumlu başvuran John Hirst, 1983 tarihli *Representation of the People Act*'ın 3. maddesi gereğince oy hakkının engellenmesinin Sözleşmeye aykırılık oluşturduğu gerekçesiyle İnsan Hakları Avrupa Mahkemesine başvurmuştur. Hirst başvurusunda oy hakkının, bir ayrıcalık değil tam tersine demokratik bir toplumdaki en önemli haklardan biri olduğuna değinmiştir. *Sauvé v. Canada (No. 2)* kararına da göndermede bulunan başvuran mahkûmların oy hakkı üzerine konulan bir kısıtlamanın hiçbir meşru amaç taşımadığını iddia etmiştir.

Birleşik Krallık Hükümeti ise 1. Protokolün 3. maddesinde düzenlenmiş olan oy hakkını mutlak bir hak olmadığına ve bu hak konusunda sözleşmeciler devletlerin geniş bir ulusal takdir marjına sahip olduklarını ileri sürmüştür. Bu takdir marjının ise sözleşmeciler devletlere mahkûmlara oy hakkı tanıyıp tanımama konusunda geniş bir alan bıraktığına değinmiştir. Taraf devlet bunu desteklemek için mahkûmların oy hakları ile ilgili Avrupa Konseyine üye ülkelerdeki düzenlemelere değinmiştir. Avrupa Konseyine üye 18 ülkede mahkûmların oy hakkı üzerinde hiçbir kısıtlama olmadığına, 12 ülkede bir kısım mahkûmların oy kullanmadığına değinen Birleşik Krallık Hükümeti içinde Birleşik Krallıkta yer aldığı 13 ülkede bütün mahkûmların oy hakkından mahrum olduğuna işaret etmiştir. Hükümet ayrıca mahkûmun *Sauvé v. Canada (No. 2)* kararına atıf bulunmasına da değinip o kararın 4'e

⁸⁸ Ispahani, s. 22.

⁸⁹ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), Başvuru No. 74025/01, paragraf, 29.

⁹⁰ Susan Easton, "Electing the Electorate: The Problem of Prisoner Disenfranchisement", *Modern Law Review* 69 (3), s. 443.

karşı 5 çoğunlukla alındığına ve mahkûmların oy kullanmaması konusunda çok güçlü karşı oyların yazıldığına işaret etmiştir⁹¹.

İngiliz Hükümeti savunmasında oy hakkının engellenmesinin suç işlenmesini engelleme amacı güttüğü ve bu tip düzenlemelerin kişilerin bireysel sorumluluğunu artıracaklarını ve hukuk devletine karşı duyulan saygıyı geliştireceğini ileri sürerek Sözleşmeye aykırılık oluşturmayacağını iddia etmiştir. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ise oy hakkının yasaklanması ile bireylerin medeni sorumluluğunun geliştirilmesi ve hukuk devletine olan saygının artması arasında açık ve mantıklı bir ilişki olmadığına değinmiştir⁹². İngiliz Hükümeti ek olarak mahkûmların sosyal Sözleşmeyi ihlal ettiklerini ve mahkûmiyetleri süresince demokratik sürece katılmalarını sağlayan hakların ellerinden alınması gerektiğini ileri sürmüştür⁹³.

İHAM Mahkûmların oy hakkını engelleyen düzenlemenin Sözleşme'nin 1. protokolünün 3. maddesine aykırılık oluşturduğuna karar vermiştir. Oy hakkını demokrasinin ve hukuk devletinin temel değeri olarak gören Mahkeme bu hakkın mutlak bir hak olmayıp bir kısım sınırlamalara tabi tutulabileceğini kabul etmiştir⁹⁴. Bu bağlamda mahkeme taraf devletlerin geniş bir takdir marjına sahip olmakla birlikte Sözleşme'nin taraf devletlere sınırsız bir takdir alanı bırakmadığına işaret etmiştir. Ancak bu hakka getirilin sınırlamanın gerekli olup olmadığı konusunda son sözün Mahkemeye ait olduğunu vurgulamıştır. Böylece ulusal takdir marjı bir Avrupa denetimi ile birlikte ve onunla paralel olarak işlemektedir. Bu denetim hem alınan tedbirin amacı, hem de "gerekliliğine" yöneliktir. Bu denetim, hem alınan tedbire dayanak oluşturan kanuna, hem de bağımsız bir mahkeme tarafından verilmiş olsa da kanunun uygulanmasına ilişkin kararı da kapsar⁹⁵.

2002 yılında Kanada'da ki *Sauvé v. Canada (No.2)* davasına gönderme yapan İHAM mahkûmların özgürlüklerinin ellerinden alınmasının onların Sözleşme tarafından güvence altına alınan bütün haklarını kayb ettikleri anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir⁹⁶. Mahkeme ayrıca taraf devlet tarafından ileri sürülen *Sauvé v. Canada (No.2)* kararının 4'e karşı 5 oyla alındığı ve

⁹¹ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 32.

⁹² Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 46.

⁹³ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 33.

⁹⁴ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 36.

⁹⁵ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 51.

⁹⁶ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 44.

güçlü karşı görüşler ileri sürüldüğü görüşüne de katılmayıp, tüm mahkûmların oy kullanmasını yasaklayan düzenlemenin incelendiği *Sauvé v. Canada (No.1)* kararının oybirliği ile alındığına işaret etmiştir⁹⁷. İHAM ek olarak cezanın çekilmesi ile oy hakkının engellenmesi arasında mantıksal bir ilişkinin bulunmadığını vurgulayarak mahkûmların oy hakkının engellenmesi konusunda taraf devlet tarafından ileri sürülen görüşlerin yetersiz olduğuna kanaat getirip⁹⁸ taraf devlet tarafından Sözleşme'nin ihlal edildiğine oybirliği ile karar vermiştir.

Bunun üzerine Birleşik Krallık Hükümeti 06.10.2005 tarihinde 17 yargıçtan oluşan Büyük Daireye başvurmuştur. Birinci Protokolün üçüncü maddesinin oy hakkını da içeren bireysel hakları koruduğuna dikkat çeken Büyük Daire açık ve net ifadelerle oy hakkının bir ayrıcalık değil bir hak olduğunu vurgulayarak demokratik devletlerde bu hakkın güvence altına alınması gerektiğine değinmiş ve beşe karşı on iki oyla Dördüncü Dairenin kararını onamıştır. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 10. ve 25. maddelerini⁹⁹, Avrupa Cezaevi Kuralları Konusundaki Avrupa Konseyinin R (87) 3 No'lu Yorumunu, Avrupa Bakanlar Komitesinin R (2003)23 No'lu Yorumunu, Venedik Komisyonunun 2002 tarihli 51. oturumunda kabul etmiş olduğu seçim ilkeleri ile mahkûmların oy hakkı ile ilgili Avrupa Konseyine üye diğer ülkelerdeki düzenlemeleri inceleyen Büyük Daire Kanada Yüksek Mahkemesi'nin ve Güney Afrika Anayasa Mahkemesi'nin ilgili kararlarına gönderme yaparak genel oy hakkının demokrasinin temel prensiplerinden biri olduğuna değinmiştir¹⁰⁰. Bu kapsamda mahkûmların oy hakkı üzerindeki genel, otomatik kısıtlamaların herhangi bir kabuledilebilir yanının olmadığını belirtip taraf devletin ulusal takdir marjının sınırlarının dışına çıktığına dolayısıyla bu sınırlamanın Birinci protokolün 3. maddesi ile uyumlu olmadığına karar vermiştir. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin bu karardan sonra mahkûmlara oy hakkı tanımayan Avrupa Konseyi ülkelerinden ilk adımı İrlanda atmış ve mahkûmların oy kullanabilmesi yönünde yasal değişiklikler yapmıştır.

⁹⁷ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 43.

⁹⁸ Hirst v. United Kingdom, (Dördüncü Daire Kararı), paragraf, 44.

⁹⁹ Hirst v. United Kingdom, No. 2, (Büyük Daire Kararı), Başvuru No 74025/01, paragraf. 26.

¹⁰⁰ Hirst v. United Kingdom, No. 2, (Büyük Daire Kararı), paragraf. 81.

Mahkûmların oy hakkı ile ilgili olarak İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin önüne gelen bir diğer olayda Labita v. İtalya davasıdır¹⁰¹. Söz konusu davada Mahkeme 1992 yılında Alcamo'da liderliğini kayın biraderinin yaptığı mafya tipi bir oluşumun içinde olmaktan dolayı suçlanan kişinin başvurusunu incelemiştir¹⁰². 10 Ocak 1995 tarihinde Bölgesel Seçim Komitesi mahkûmun sivil haklarını kaybettiği gerekçesiyle seçim kaydını silmiştir¹⁰³. Bunun üzerine Başvuran beraatına rağmen oy hakkının elinden alınmasının Sözleşme'nin 1. Protokolünün 3. maddesine aykırılık oluşturduğunu iddia etmiştir¹⁰⁴. Savunmasında ise İtalyan Hükümeti söz konusu önlemin, mafyanın seçim organları üzerindeki etkisini önlemeye yönelik olduğunu ileri sürmüştür. Mafya ile yakın ilişkisinin olduğundan şüphelenilen bir şahsın diğer mafya üyelerinin oy hakları üzerinde etkide bulunacağı konusunda ciddi bir risk bulunduğunu belirten İtalyan Hükümeti başvuranın geçici süreyle oy hakkının elinden alınmasının güdülen amaçla ölçsüz olmayacağını ileri sürmüştür¹⁰⁵. Olay İnsan Hakları Avrupa Komisyonunun önüne geldiğinde Komisyon başvuranın beraat ettiğini belirterek önlemin ölçsüz olduğunu bildirmiştir¹⁰⁶. Halkın kanaatlerini özgürce açıklamasını sağlayacak şartlar içinde, makul aralıklarla gizli oyla serbest seçimler yapmanın Sözleşme'de güvence altına alınan haklardan olduğunu belirten Mahkeme bu hakkın çok önemli olduğunu ancak mutlak bir hak olmadığına işaret etmiştir. Bu bağlamda taraf devletlerin bu hakka getirilecek sınırlama konusunda geniş bir ulusal takdir marjına sahip olmakla birlikte var olan sınırlamanın 1. Protokole uygunluğunun incelenmesinde son sözün Mahkemeye ait olduğuna değinmiştir. 1 Temmuz 1997 tarihli *Gitonas and Others v. Greece* ve *Matthews v. the United Kingdom* kararlarına gönderme yapan mahkeme bu hakka getirilecek sınırlamanın meşru bir amaç taşıması ve ölçsüz olmaması gerektiğine işaret etmiştir¹⁰⁷. Mahkeme incelemesinde ayrıca mafya üyesi olduğu konusunda deliller bulunan kişilerin oy hakkının geçici olarak elinden alınmasının meşru bir amaç olduğu konusunda şüphe bulunmadığına değinmiştir. Ancak Mahkeme başvuranın suç işlemediği gerekçesiyle beraatına karar verilmesine

¹⁰¹ Labita v. Italy, Başvuru No. 26772/95.

¹⁰² Labita v. Italy, paragraf. 10.

¹⁰³ Labita v. Italy, paragraf. 77.

¹⁰⁴ Labita v. Italy, paragraf. 198.

¹⁰⁵ Labita v. Italy, paragraf. 199.

¹⁰⁶ Labita v. Italy, paragraf. 200.

¹⁰⁷ Labita v. Italy, paragraf. 201.

rağmen seçim kaydının silinmesinin hem ilk derece hem de yüksek mahkeme kararı ile bir çelişki oluşturduğunu vurgulamıştır. Başvuranın mafya üyesi olduğu konusunda şüphe uyandıracak güçlü deliller olmadığı gerekçesiyle isminin seçim kütüğünden silinmesinin ve böylece oy hakkının elinden alınmasının 1. Protokolün 3. maddesine aykırılık oluşturacağına oybirliği ile karar vermiştir¹⁰⁸.

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin yukarıda incelemiş olduğumuz kararlarından da anlaşıldığı gibi, Mahkeme oy hakkını mutlak bir hak olarak algılamayıp meşru amaçlar taşımak ve ölçüsüz olmamak koşuluyla sınırlandırabileceğini ima etmektedir. Bu bağlamda geniş kapsamlı ve otomatik sınırlamaları Sözleşmeye aykırı gören Mahkeme sınırları iyi çizilmiş ve güdülen amaçla orantılı olan sınırlamaların Sözleşmeye uygun olacağını ima etmektedir. Özellikle incelemiş olduğumuz ikinci karardan da anlaşıldığı gibi şayet başvuranın mafya üyesi olduğu konusunda kuvvetli deliller bulunsaydı bu kişinin oy hakkının engellenmesinin Sözleşmeye aykırılık oluşturmayacağı yönünde karar çıkacaktı. Mahkemenin başvuran lehinde karar vermesinin esas gerekçesinin mahkûmların oy hakkı konusundaki Mahkemenin güçlü yaklaşımının değil sadece mahkûmun beraat emiş olmasına rağmen bu hakkının elinden alınmasının olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰⁸ Labita v. Italy, paragraf. 203

SONUÇ

Temsili demokrasiler tüm vatandaşların seçim yoluyla devlet yönetimine aktif katılımını sağlayan yönetim sistemleridir¹⁰⁹. Demokratik seçimler bir ülkedeki siyasi güç yarışını barışçıl yollarda gidermekte ve istikrar ve barışın sürdürülmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda oy hakkı Thomas Hobbes, John Locke ve J.J. Rousseau'dan günümüz modern filozoflarından John Rawls, Robert Nozick, Ronald Dworkin'e kadar hepsi tarafından liberal demokratik bir toplumun olmazsa olmaz unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu ise ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ve diğer görüşler, ulusal ya da sosyal köken, varlık, doğum ya da diğer nedenler dolayısıyla ayrımcılık yapılmaksızın, keyfiyetten uzak mantıksız kısıtlamalara maruz kalmaksızın herkesin oy hakkına sahip olması ile sağlanabilir¹¹⁰.

Robert Dahl bir ülkenin tüm yetişkin üyelerine politik gündemin oluşumuna eşit ve etkin imkanlarla katılmasına imkan verilmesini demokrasinin en temel ilkelerinden biri olarak kabul etmektedirler. Bu ise ancak politik gündemin belirlenmesinde söz sahibi olması gereken bütün yetişkin nüfusa, oy hakkının verilmesi ile mümkün olacaktır¹¹¹. Oysa tarihsel olarak baktığımızda yetişkin halkın büyük bir kısmının farklı gerekçelerle oy hakkından mahrum bırakıldığını görürüz. Örneğin, kadınlar, zenciler, okuma yazma bilmeyenler ve fakirler uzun bir süre oy hakkına sahip olamamışlardır¹¹². Günümüz demokrasilerinde ise yetişkin nüfusun bir kısmının özellikle mahkûmların oy hakkından mahrum oldukları görülmektedir. İnsanların oy haklarının ellerinden alınarak demokratik sürece katılmalarının engellenmesi eşitlik ve adalet ilkesi ile çelişmekte olup demokrasiye karşı en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla mahkûmların oy kullanmasını engelleyen Antik Yunan kaynaklı düzenlemelerin demokratik normlarla bağdaştığını söylemek mümkün değildir. Nitekim çağdaş demokrasilerde hızlı bir şekilde bütün mahkûmlara oy hakkı tanıyan yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Yüksek Mahkemeler de mahkûmlara oy kullandırılması yönünde kararlar

¹⁰⁹ Erdoğan **Teziç**, *Anayasa Hukuku*, 2005, s. 240; Mustafa **Erdoğan**, *Anayasal Demokrasi*, Ankara 2005, 7. Baskı, s. 233.

¹¹⁰ İbrahim Ö. **Kaboğlu**, *Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme*, 1993 İstanbul, s. 220.

¹¹¹ **Dahl**, R., *On Democracy*, New Haven 1998, çeviren, Betül **Kadıoğlu**, *Demokrasi Üstünü*, Ankara 2001, s. 39.

¹¹² Kısıtlı oy örnekleri için bakınız. **Teziç**, s. 240-244.

vermektedirler. Türkiye’de Mahkûmların oy hakkı üzerindeki yasak, yasakçı 1982 Anayasasının 67. maddesinin beşinci fıkrasından kaynaklanmaktadır. Bu yasağın ise demokrasi teorisi ile bağdaştırılması mümkün değildir. Dolayısıyla yapılacak anayasa değişikliği ile mahkûmların oy kullanmalarının yolunun açılmasının demokratik sürecin ileri bir aşamaya ulaşması bakımından yerinde olacağını düşünüyoruz. Temel amacı suçluların ıslahına yönelik olan mahkûmiyetin bir takım demokratik haklardan mahrumiyet olarak karşımıza çıkması kabuledilebilir değildir.

K a y n a k ç a

Atar Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, 2005.

Bashop Cortlandt F., *History of Elections in the American Colonies*, 1893.

Dahl, R., *On Democracy*, New Haven 1998, çeviren, Betül Kadioğlu, Demokrasi Üstünü, Ankara 2001

Dhami Mandeep K., “Prisoner Disenfranchisement Policy: A Threat to Democracy?” *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 2005, 5 (1).

Easton Susan, “Electing the Electorate: The Problem of Prisoner Disenfranchisement”, *Modern Law Review*, Volume 69 Issue 3, May 2006.

Erdoğan Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara 2007.

Erdoğan Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Ankara 2005, 7. Baskı.

Ewald Alec C., “Civil Death: The Ideological Paradox of Criminal Disenfranchisement Law in the United States” *Visc. L. Rev.* 2002.

Gözler Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa 2000.

Hull Elizabeth A., *The Disenfranchisement of Ex-Felons* 1, 2006.

İspahani Laleh, *Out of Step with the World: An Analysis of Felony Disfranchisement in the U.S. and Other Democracies*, ACLU 2006.

Itkowitz, H. and **Oldak**, L. “Restoring the Ex-offender's Right to Vote: Background and Developments”, *American Criminal Law Review*, vol. 11, 1973.

Kaboğlu İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme*, 1993 İstanbul

Koçak Mustafa, “Seçim Sistemleri ve Demokrasi Karşılaştırmalı Analiz: İHAM ve AB Ölçütleri” *Anayasa Yargısı* (23) 2006.

Liles William Walton, “Challenges to Felon Disenfranchisement Laws: Past, Present and Future”, *Alabama Law Review*, vol. 58, 2007.

Losing the Vote The Impact of Felony Disenfranchisement Laws in the United States, 1998, http://www.sentencingproject.org/tmp/File/FVR/fd_losingthevote.pdf.

Manfredi Christopher P., “Judicial Review and Criminal Disenfranchisement in the United States and Canada” *The Review of Politics*, vol. 60 (2), 1998.

Morgan Josan-Foster, “Transnational Judicial Discourse and Felon Disenfranchisement: Re:Examining Richardson v. Ramirez”, *Tulsa Journal of Comparative & International Law*, Vol. 13/2, 2006.

Murray Christopher R., “Felon Disenfranchisement in Alaska and the Voting Rights Act of 1965”, *Alaska Law Review*, vol. 23, 2006.

Piven Frances F., Richard A. **Cloward**, *Why Americans Still Don't Vote: And Why Politicians Want It That Way*, Boston 2000.

Planinc, Z. “Should imprisoned criminals have a constitutional Right to Vote?” *Canadian Journal of Law and Society*, vol. 2, 1987.

Pollack F. and F. **Maitland**, *The History of English Law*, 1968.

Reiman Jeffrey, “Liberal and Republican Arguments Against the Disenfranchisement of Felons”, *Criminal Justice Ethics*, Winter/Spring 2005.

Schall Jason, “The Consistency of Felon Disenfranchisement with Citizenship Theory”, 2004 Harvard Law School, <http://www.sentencingproject.org>

Tanör Bülent, Nemci **Yüzbaşıoğlu**, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul 2001, 2. Baskı.

Teziç Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 2005.

Uggen Christopher, **Manza** Jeff; “Democracism Contraction? Political Consequences of Felon disenfranchisement in the United States”, *American Sociological Review*, 2002, vol. 67.

Uyar Lema (Derleyen ve Çeviren), *Birleşmiş Milletlerde İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*. İstanbul 2006.

Wahler Elizabeth A., *Losing the Right to Vote: Perceptions of Permanent Disenfranchisement and the Civil Rights Restoration Application Process of the State of Kentucky*, April 2006.